

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ОБЩА, ЕКСПЕРИМЕНТАЛНА, РАЗВИТИЙНА И
ЗДРАВНА ПСИХОЛОГИЯ”

СВЕТΟΣЛАВ КАЛОЯНОВ ХРИСТОВ

**СУБЕКТИВЕН СОЦИАЛЕН СТАТУС – ЗАВИСТ, ГНЯВ И
БЛАГОПОЛУЧИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”
по професионално направление
3.2. Психология (Психология на здравето)

Научен ръководител:
доц. д-р Даниел Петров

София, 2024

Дисертацията съдържа:

Обем: 265 страници, от които:

209 стр. са основен текст, таблици и графики

56 стр. представят използваната литература и приложение

Литература: 20 заглавия на български език,

321 заглавия на английски език,

1 заглавие на руски език.

Таблици: 27

Графики: 38

Приложение: Изследователски инструментариум

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	5
ГЛАВА ПЪРВА. ТЕОРЕТИЧЕН ОБЗОР НА СУБЕКТИВНИЯ СОЦИАЛЕН СТАТУС, ЗАВИСТТА, ГНЕВА И БЛАГОПОЛУЧИЕТО	
I. СУБЕКТИВЕН СОЦИАЛЕН СТАТУС.....	8
1. Произход и историческо развитие на социалните неравенства.....	8
1.1. Социална йерархия при животните.....	9
1.2. Социални неравенства при хората: исторически перспективи.....	12
2. Социален статус, здраве и благополучие.....	20
3. Субективното възприятие на социалния статус.....	23
3.1. Абсолютни и относителни различия.....	23
3.2. Концептуализиране на субективния социален статус.....	26
3.3. Субективен социален статус.....	28
3.4. Субективен социален статус, здраве и благополучие.....	31
3.5. Статусна тревожност и съзнание за статус.....	32
II. ЗАВИСТ И ГНЯВ.....	37
1. Завист.....	39
1.1. Когнитивна оценка на завистта.....	40
1.2. Социално-демографски и културни аспекти на завистта.....	43
1.3. Благородна и злонамерена завист.....	45
1.4. Завист и социален статус.....	48
1.5. Завист, здраве и благополучие.....	49
2. Гняв.....	52
2.1. Когнитивни, поведенчески и физиологични реакции на гнева.....	53
2.2. Социално-демографски и културни аспекти на гнева.....	54
2.3. Гняв и социален статус.....	56
2.4. Гняв, здраве и благополучие.....	57
III. БЛАГОПОЛУЧИЕ.....	59
1. Субективно благополучие.....	60
1.1. Субективно благополучие и връзката му с други променливи.....	61
1.2. Субективно благополучие и здраве.....	65
1.3. Субективно благополучие и социален статус.....	69
2. Психично благополучие.....	71
2.1. Психично благополучие и връзката му с други променливи.....	73
2.2. Психично благополучие и здраве.....	75
2.3. Психично благополучие и социален статус.....	77
3. Интегриране на двата подхода – осъзнато благополучие.....	79
ГЛАВА ВТОРА. ОРГАНИЗАЦИЯ И РЕЗУЛТАТИ НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ	
I. ОРГАНИЗАЦИЯ НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.....	83
1. Цели, хипотези и задачи на изследването.....	83
1.1. Цели на изследването.....	83
1.2. Хипотези на изследването.....	84
1.3. Задачи на изследването.....	85
2. Метод.....	86
2.1. Социално-демографски характеристики на извадката.....	86
2.2. Инструментариум.....	88

II. РЕЗУЛТАТИ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.....	94
1. Конструкт валидност и вътрешна консистентност на адаптираните въпросници.....	94
2. Дескриптивна статистика.....	109
3. Вариации в изследваните променливи спрямо социално-демографския профил.....	113
4. Взаимовръзки между променливите в изследването.....	134
5. Прогностичната роля на субективния социален статус спрямо благополучието.....	143
5.1. Субективен социален статус и субективно благополучие.....	143
5.2. Субективен социален статус и психично благополучие.....	147
5.3. Субективен социален статус и осъзнато благополучие.....	156
5.4. Обобщение на обяснената вариация в благополучието.....	157
6. Опосредстващата роля на статусната тревожност, съзнанието за статус, завистта и гнева.....	159
6.1. Статусна тревожност и съзнание за статус като медиатори на връзката между субективен социален статус и благополучие.....	160
6.1.1. Субективно благополучие.....	160
6.1.2. Психично благополучие.....	163
6.1.3. Осъзнато благополучие.....	170
6.2. Завист и гняв като медиатори на връзката между субективен социален статус и благополучие.....	171
6.2.1. Субективно благополучие.....	171
6.2.2. Психично благополучие.....	175
6.2.3. Осъзнато благополучие.....	183
 ГЛАВА ТРЕТА. ОБОБЩЕНИЕ НА ПОЛУЧЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ	
1. Верификация на хипотезите и обсъждане.....	184
2. Приноси на дисертационното изследване.....	184
3. Ограничения на дисертационното изследване.....	202
4. Насоки за бъдещи изследвания.....	204
 ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	206
 ЛИТЕРАТУРА.....	211
 ПРИЛОЖЕНИЕ А – АНКЕТНА КАРТА.....	237
ПРИЛОЖЕНИЕ Б - ПРЕВОДИ.....	243
ПРИЛОЖЕНИЕ В – ОБРАТЕН ПРЕВОД.....	262

АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА

Актуалността на дисертационното изследване е обусловена от няколко ключови фактора. На първо място е универсалното разпространение на социалните неравенства в човешките общества. Социалните неравенства са фундаментална характеристика на социалните животни и могат да бъдат открити на всички етапи на икономическо развитие при хората – от номадските групи ловци-събирачи до уседналите, пост-индустриални общества на Запада (Boehm, 1999; Smith et al., 2010; Moosa & Ud-Dean, 2011; Global Wealth Report, 2024).

На второ място е тенденцията на социалните неравенства към стабилен растеж. Историческият преглед на развитието на социалните неравенства показва, че те преобладаващо следват нарастваща траектория, с изключение на някои исторически периоди, които са съпътствани от природни, икономически или политически катаклизми, които водят до намаляване на социалните неравенства (Alfani, 2021; Alfani, Gierok & Schaff, 2022). Актуалните данни за 2023 г. сочат, че световното богатство продължава да бъде изключително неравномерно разпределено. Около 40% от населението на света притежава едва 0,5% от световното богатство, а 1,5% от хората са собственици на приблизително 48% от всички финансови средства (Global Wealth Report, 2024).

Данните за България показват, че неравенствата на доходите продължават постепенно да се повишават през последните десетилетия, като в момента България е държавата с най-високи неравенства на доходите в Европейския съюз (Hallaert, 2020). Високите социални и икономически неравенства в България намират отражение в ценностните ориентации на хората. Изследване по методологията на Х. Хофстеде сочи, че в България стойностите по измерение “Властово разстояние” са над средните, и в изследвания период (2000 - 2016) бележат ръст (Силгиджиян, Карабельова & Герганов, 2010; Rösler, 2023). Това показва, че “ценностите и културните практики в България устойчиво са ориентирани към поддържането на убежденията, че хората са екзистенциално неравни [...], както и възприемането на властимащите като недостъпни и привилегирани” (Силгиджиян, Карабельова & Герганов, 2010, стр. 34). Същевременно българите са най-неудовлетворени от своя живот в Европейския съюз (Eurostat, 2023).

На трето място, изследването на социалните неравенства се налага от тясната им връзка с редица индивидуални и социални проблеми (Уилкинсън & Пикет, 2014). От

ключово значение за настоящото дисертационно изследване е тясната връзка между социалния статус, здравето и благополучието. Хората с по-нисък социален статус споделят за цялостно по-лошо здраве, живеят по-кратко, а децата на родители с нисък социален статус имат по-малък шанс да оцелеят през първите години на своя живот. Също така хората с по-нисък социален статус имат влошени здравни поведения и повишена морбидност от редица соматични и психични заболявания (за подробен обзор виж Ellis, Hoskin & Ratnasingam, 2018). Настоящото дисертационно изследване е базирано в полето на здравната психология и анализира благополучието като ключов компонент на позитивното психично функциониране и здравето, който е в съответствие с дефиницията на Световната здравна организация за здравето, като “състояние на пълно физическо, психическо и социално благополучие, а не просто отсъствието на болест или недъг” (WHO, 1948; Силгиджиян, 2011; Hernandez et al., 2017). Емпиричните данни показват, че позицията в социалната йерархия е свързана с всички аспекти на субективното и психично благополучие (Curhan et al., 2014).

Изследванията сочат, че обективните индикатори на социалния статус – доходи, образование, професия - не могат самостоятелно да обяснят различията в здравето и благополучието (Inglehart & Klingemann, 2000; Уилкинсън & Пикет, 2014). От ключово значение е относителната стойност на социалния статус, тоест къде смятаме, че се намираме в обществото спрямо другите. Това предполага силен психичен компонент в реализацията на негативните последици на социалните неравенства. Позицията в обществото не е обективен индекс, който може да бъде изчислен посредством различни индикатори, изведени вън от личността. Тя е следствие от индивидуалната интерпретация на индивида и включва когнитивна оценка и афективно преживяване на субективните условия, които съпътстват отделната личност в нейната социална и материална среда (Adler et al., 2000; Singh-Manoux et al., 2003).

Изследователите идентифицират негативните емоции като един от основните индиректни пътища, по които се осъществява връзката между социалния статус, здравето и благополучие, отвъд прага на абсолютната бедност и обективните индикатори (Gallo & Matthews, 2003). И макар изследователите да приписват ключова роля на негативните емоции като медиатори на връзката между социалния статус, здравето и благополучието, съществуват малко изследвания, които да проучват този механизъм и той остава слабо анализиран (Gallo & Matthews, 2003; Matthews et al., 2010).

Съществуват множество политики и програми на държавно и наддържавно ниво, които имат за цел да премахнат или поне да минимизират социалните неравенства.

Данните за последните десетилетия показват, че тези усилия не дават желаните резултати. Това налага преосмисляне на проблема и преразглеждането му през друга парадигмална рамка, а именно тази на психологията.

СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е съставен от увод, теоретична глава, емпирична глава, обобщение на резултатите, заключение, списък с използвана литература и приложение, което съдържа допълнителна информация за адаптираните за българския социокултурен контекст въпросници.

Теоретичната глава е разделена на 3 подглави. В първата подглава се разглеждат произхода и историческото развитие на социалните неравенства, връзката на социалния статус със здравето и благополучието, субективното възприятие на социалния статус. Втората подглава представя теоретичният обзор на завистта и гнева. Разгледани са когнитивните оценки, социално-демографските и културни аспекти на завистта. Направено е разграничение между два типа завист – благородна и злонамерена. Разгледана е връзката им със социалния статус, здравето и благополучието. По отношение на гнева са представени данни за когнитивните, поведенчески и физиологични реакции на гнева, както и за социално-демографските му и културни аспекти. Анализирани са връзката със социалния статус, здравето и благополучието. Третата подглава представя субективното и психично благополучие, приликите и различията между тях, както и интегративен модел, който ги обобщава.

Втората глава разглежда организацията и резултатите на емпиричното изследване. В първата подглава е представена организацията на емпиричното изследване, включваща теоретико-концептуалния модел на изследването, целите, хипотезите и задачите. В тази част са представени използваните психометрични инструменти, както и социално-демографските характеристики на извадката. Втората подглава разглежда получените емпирични резултати. Анализирани са конструкт валидността и вътрешната консистентност на адаптираните за български социокултурни условия въпросници и е посочена дескриптивна статистика за използваните инструменти. Разгледан е социално-демографският профил на изследваните променливи, взаимовръзките между тях, прогностичната роля на субективния социален статус спрямо благополучието, както и опосредстващата роля на статусната тревожност, компонентите на съзнанието за статус, завистта и гнева в тази връзка.

Третата глава представя обобщение на получените емпирични резултати и дискусия. Верифицират се издигнатите хипотези, синтезират се основните изводи от дисертацията и се обсъжда тяхното значение. Представени са приносите на дисертационното изследване за практиката, както и за доразвиване на теоретичната рамка и методологически апарат на социалния статус и благополучието. Очертани са ограниченията на настоящото дисертационно изследване и са посочени насоки за бъдеща работа в тази изследователска област.

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационното изследване обръща задълбочено внимание върху индивидуалните субективни компоненти, които опосредстват връзката между социалния статус, здравето и благополучието. Теоретичният и експериментален фокус е върху анализа на взаимовръзките между субективния социален статус, нагласите и убежденията спрямо социалния статус и социалната йерархия, диспозицията към завист и гняв и благополучието. Отправна точка при организацията на дисертационното изследване е идеята, че niskият субективен социален статус ще е свързан с понижено благополучие, като тази връзка ще се запазва, независимо от ефектите на обективния социален статус и ще се опосредства от нагласите спрямо социалната йерархия и социалния статус, и склонността към негативни емоции – завист и гняв. Въз основа на този интегративен подход към изследваните проблеми е организирано дисертационното изследване и са поставени неговите цели и задачи.

Връзката между социалния статус и здравето е интуитивно известна на хората от векове, но първите емпирични изследвания, които анализират тази динамика, датират от началото на миналия век (Schereschewsky et al., 1916). Съвременните емпирични изследвания в сферата на общественото здраве, медицинската социология и психологията на здравето, утвърдително показват системната връзка между социалния статус и редица здравни индикатори. Хората с по-нисък социален статус споделят за цялостно по-ниска продължителност на живота, по-лошо соматично и психично здраве и по-лоши здравни поведения (за подробен обзор виж Ellis, Hoskin & Ratnasingam, 2018).

Механизмът, по който социалният статус влияе върху здравето на хората от най-ниските слоеве на обществото, до голяма степен може да бъде обяснен посредством материалните и социални условия на средата, в която живеят и здравните им поведения (Baum et al., 1999; Adler & Newman, 2002; Wilkinson & Marmot, 2003; Ellis et al., 2018).

Но емпиричните данни сочат, че негативните ефекти върху здравето не оказват влияние само на хората с нисък социален статус. Не съществува абсолютен праг на бедността или минимална степен на образование, отвъд които здравните ефекти на социалния статус да преустановяват своето действие. Съществува социален градиент на здравето и благополучието, при който всяка позиция в социалната йерархия има по-добро здраве и благополучие от тези под нея и по-лошо от тези над нея (Marmot et al., 1998; Marmot, 2004).

Доходите, здравето и благополучието са свързани до определен праг, отвъд който тяхната връзка постепенно намалява, след което и изчезва (Inglehart & Klingemann, 2000; Уилкинсън и Пикет, 2014). Въпреки това социалният градиент на здравето продължава да е налице дори в най-богатите страни и сред най-богатите сегменти на обществото (Уилкинсън и Пикет, 2014). Това показва, че след преминаване на този минимален праг, абсолютната стойност на доходите намалява своята прогностична стойност по отношение на здравето и благополучието, а нарастващо значение придобива относителната им стойност и обвързаните с нея психосоциални променливи. Освен за покриване на базовите потребности, материалните възможности имат важно психологическо, социално и символно значение. Те служат като средство за конструиране и изразяване на собствената Аз-идентичност. Богатството се превръща в индиректен маркер на успех, почтеност и благоприличие, така както бедността е причина за маргинализация и стигматизация. Влиянието на статуса върху здравето и благополучието е опосредствано от индивидуалните възприятия и субективната интерпретация на позицията в социалната йерархия спрямо останалите хора в обществото и обвързаните с това когнитивно-афективни променливи (Adler et al., 2000; Gallo & Matthews, 2003).

Поради тази причина, изследването на неравенствата посредством концептуалната рамка и методологически апарат на психологията има предимството, че позволява да се уловят индивидуалните, субективни възприятия на личността по отношение на социалния статус. Изследване на социалния статус, което не взема предвид субективното преживяване на отделния човек, остава безпочвено. Вместо да се фокусира върху външните, обективни индикатори на социалния статус (напр. доходи, образование, професия), измерването на *субективния* социален статус позволява да се обхване индивидуалната интерпретация на неравенствата в тази сфера или сфери на живота, които имат водещо значение за отделната личност. Фокусът върху външните индикатори на социалния статус води до създаването на изкуствена диференциация,

която не може напълно да вникне и отрази неравенствата по начина, по който отделният човек ги изпитва и те оказват влияние върху живота му.

Следователно методология, която се опитва да улови социалните неравенства трябва да отчита фундаменталното наличие на субективни компоненти, които не могат да бъдат уловени от обективните индикатори. По думите на Амартия Сен: “Подход, [...] който сравнява неравенствата без да отчита тяхната неяснота и непълнота, може да си противоречи със самата им природа [...] ако подлежащата идея се характеризира с неяснота, прецизната формулировка на тази идея трябва да се опита да улови въпросната неяснота...” (Sen, 1992, стр. 48-49).

Поради тази причина през последните две десетилетия изследователите се фокусират върху *субективния социален статус*. Данните от тези изследвания показват, че субективният социален статус е надежден индикатор с добра прогностична стойност по отношение на редица здравни индикатори и сред хора с различен етнически произход (Adler et al., 2000; Ostrove et al., 2000; Operario et al., 2004). Субективният социален статус е слабо до умерено обвързан с обективните индикатори на социалния статус (Goyder, 1975; Adler et al., 2000; Ellis, Hoskin & Ratnasingam, 2018). Това показва, че двата индикатора запазват своята диференциация и могат да се използват като допълващи се, но не и като взаимноизключващи се показатели. Субективният социален статус има предимство в това, че комбинира обективните индикатори с когнитивната оценка на индивида, който ги преживява.

Изследване на предикторите на субективния социален статус показва, че 48% от вариацията може да се обясни от пет променливи – професия, удовлетвореност от жизнения стандарт, доходи на домакинството, чувство за финансова сигурност и образование (Singh-Manoux et al., 2003). Тези резултати сочат, че субективният социален статус е базиран върху някои обективни индикатори, но включва когнитивна интерпретация на информацията от различни сфери на живота и своеобразно “осредняване” на наличната информация.

Проучванията показват, че субективният социален статус е свързан с редица здравни променливи. Субективният социален статус е обвързан с психосоциални и биомедицински променливи, които участват в етиологията на редица патологични състояния (Adler et al., 2000; Singh-Manoux et al., 2003; Tang et al., 2016; Cundiff & Matthews, 2017). Негативното въздействие на субективния социален статус върху здравето се потвърждава и от експериментални проучвания (Cohen et al., 2008).

Субективният социален статус е свързан и с благополучието, както субективно, така и психично. Данните показват, че субективният социален статус е статистически значим предиктор на удовлетвореността от живота, позитивния афект, автономията, справянето със средата, личностното израстване, позитивните отношения с другите, целта в живота и себеприемането (Curhan et al., 2014). Сравнителните изследвания между различните индикатори на социалния статус показват, че субективният социален статус е по-надежден предиктор на субективното и психично благополучие, отколкото обективните индикатори на социалния статус (Curhan et al., 2014; Tan et al., 2020; Navarro-Carrillo et al., 2020).

От важно значение за разбиране на връзката между социалния статус и благополучието е анализът на негативните емоции (Gallo & Matthews, 2003). Емпиричните изследвания показват, че съществува статистически значима корелация между субективния социален статус и негативния афект (Adler et al., 2000; Operario et al., 2004). Субективният социален статус е отрицателно свързан със смъртността и морбидността, а негативният афект опосредства тази връзка (O'Leary et al., 2021).

Въпреки установените връзки между генерализирания негативен афект и здравето, изследователите смятат, че следва да се анализира и ролята на отделните емоции (Consedine & Moscovitz, 2007; Uskul & Horn, 2015). И макар да се приписва ключова роля на негативните емоции като медиатори на връзката между социалния статус и здравето, съществуват малко изследвания, които да проучват този механизъм. Два метаанализа, обхващащи периода от 1990 г. до 2008 г., откриват 19 статии, които директно да анализират ролята на негативните емоции като медиатори (Gallo & Matthews, 2003; Matthews et al., 2010). Но всички обхванати статии използват обективния социален статус и операционализират негативните емоции в техните патологични форми.

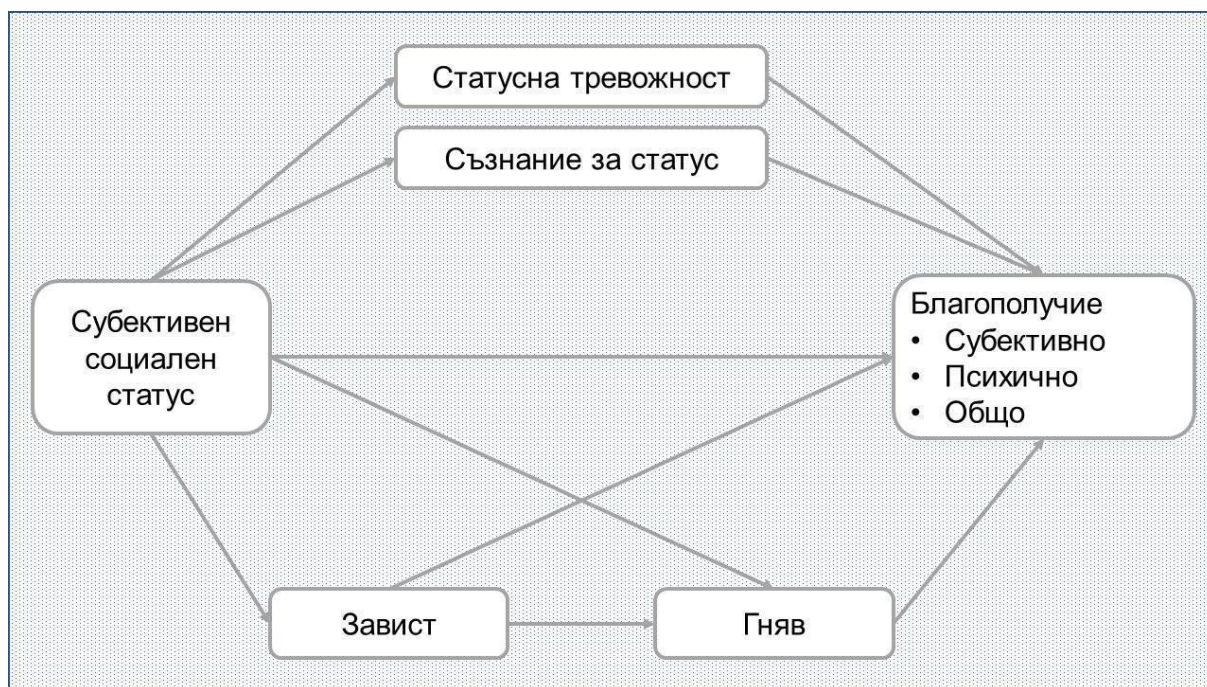
Повечето изследвания на субективния социален статус в български социокултурни условия разглеждат конструкта през изследователската рамка на социологията (Добрева, 1999; Стоянов, 2015; Stamenova, 2016). Но са налице и някои проучвания, които анализират ролята на субективния социален статус в полето на здравната психология (Христов, 2022а; Hristov, 2023; Петров & Христов, 2023). Резултатите от тях показват, че субективният социален статус е статистически значим предиктор на субективното здраве и удовлетвореността от живота, като връзката между променливите частично се опосредства от негативните емоции – тъга, тревожност и гняв (Hristov, 2023).

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Въз основа на теоретичния обзор и синтез на изследванията в областта на субективния социален статус, статусната тревожност, съзнанието за статус, завистта, гнева и благополучието, са формулирани теоретико-концептуален модел на изследването и неговите цели, хипотези и задачи.

1.1. Цел на изследването

Целта на настоящото емпирично изследване е да установи взаимовръзките между субективния социален статус, статусната тревожност, измеренията на съзнанието за статус, завистта, гнева и различни аспекти на благополучието. Анализира се директното влияние на субективния социален статус върху благополучието (субективно, психично и общо), както и индиректното влияние (медиаторни връзки) на статусната тревожност, съзнанието за статус, завистта и гнева във връзката между субективния социален статус и благополучието. Теоретико-концептуалния модел на включените в изследването променливи и очакваните взаимовръзки между тях е представен на Фигура 2.

Фигура 2. Теоретико-концептуален модел на изследването.

1.2. Хипотези на изследването

На база теоретичния обзор на литературата са формулирани следните хипотези:

Хипотеза 1. Субективният социален статус, статусната тревожност, съзнанието за статус, завистта, гнева и благополучието ще демонстрират диференциран профил спрямо социално-демографските променливи.

Хипотеза 2. Субективният социален статус ще е свързан със статусната тревожност, съзнанието за статус, завистта, гнева, субективното, психичното и осъзнатото благополучие.

Хипотеза 3. Благополучието ще е свързано със статусната тревожност, съзнанието за статус, завистта и гнева.

Хипотеза 4. Субективният социален статус ще прогнозира промените в благополучието, като тази прогностична роля ще се запази след като се контролира за влиянието на социално-демографските променливи и обективните индикатори на социалния статус (доходи, образование, професия).

Хипотеза 5. Субективният социален статус ще обяснява по-голяма част от вариацията в благополучието, отколкото обективните индикатори на социалния статус (доходи, образование, професия).

Хипотеза 6. Връзката между субективния социален статус и благополучието частично ще се опосредства от статусната тревожност и съзнанието за статус.

Хипотеза 7. Връзката между субективния социален статус и благополучието частично ще се опосредства от завистта и гнева, като допускаме, че тази опосредстваща връзка ще се реализира паралелно и серийно.

1.3. Задачи на изследването

Реализацията на целта на изследването налага изпълнение на следните задачи:

1. Анализ на конструкт валидността и вътрешната съгласуваност на адаптираните психометрични инструменти:

- Скала за статусна тревожност (Status Anxiety Scale - Keshabyan & Day, 2020);

- Скала за съзнание за статус (Status Consciousness Scale - Alba et al., 2014);

- Скала за благородна и злонамерена завист (Benign and Malicious Envy Scale - Lange & Crusius, 2015);

- Подскала “Осъзнато благополучие” от Индекс на щастието на Пембъртън (The Pemberton Happiness Index - Hervas & Vazquez, 2013).

2. Да се провери диференциращата роля на социално-демографски показатели като пол, възраст, местоживеене, доходи, образование, степен на професионалната длъжност, семейно положение, брой деца, политически и религиозни убеждения.

3. Да се установят статистически значимите взаимовръзки между субективния социален статус, статусната тревожност, съзнанието за статус, завистта, гнева, компонентите на субективното и психично благополучие и осъзнатото благополучие. Както и да се анализира дали прогностичната роля на субективния социален статус се запазва след като се контролира за влиянието на социално-демографските променливи и обективните индикатори на социалния статус.

4. Да се анализира опосредстващата роля на статусната тревожност, съзнанието за статус, завистта и гнева във връзката между субективен социален статус и благополучие.

2. Метод

2.1. Социално-демографски характеристики на извадката

Извадката на настоящото изследване се състои от 490 изследвани лица. От тях 34,7% са мъже, а 65,3% са жени. Средната възраст на респондентите е 33 години. Честотният анализ по местоживеене показва, че 43,5% от респондентите живеят в София. Малко повече от половината изследвани лица – 51,4% са несемейни, а 65,9% нямат деца. Приблизително 64% от извадката притежава висше образование. По отношение на професионалната ангажираност 33,1% от респондентите споделят, че не работят. Приблизително 59% от изследваните лица получават месечен доход, който е в диапазона между 780 и 2500 лева. По отношение на политическите и религиозни убеждения, 48,3% споделят, че не могат да преценят политическите си убеждения, а 66,3% определят себе си като религиозни в някаква степен.

2.2. Инструментарий

За изпълнение на целите на настоящото дисертационно изследване е конструирана батерия със следните психометрични инструменти:

Субективен социален статус. За измерване на този конструкт е използвана Скала за субективен социален статус на Макартър (Adler et al., 2000). Скалата се състои от един айтем и е преведена на български език за целите на дисертационното изследване. На изследваните лица е представена стълба с десет стъпала и е зададен следният въпрос: “Представете си, че тази стълбица отразява къде се намират хората в нашето общество.

На най-високото стъпало са тези, които имат най-много пари, най-високо образование и най-престижни професии. На най-ниското стъпало са тези хора, които имат най-малко пари, най-ниско образование, нямат престижни професии или са безработни. Колкото по-нагоре стоите, толкова по-близо сте до хората на най-високото стъпало, а колкото по-надолу сте, толкова по-близо сте до хората на най-ниското стъпало. Къде според Вас е мястото Ви на тази стълбица?” (виж Приложение А).

Статусна тревожност. Този конструкт се измерва посредством Скала за статусна тревожност (Keshabyan & Day, 2020), която е концептуализирана като притеснението, че заемаме прекалено ниска позиция в социалната йерархия или сме изправени пред риск да влошим социалния си статус. Скалата се състои от 5 айтема, които се оценяват по седемстепенна Ликертова скала, където 1 е “Напълно несъгласен”, а 7 – “Напълно съгласен”. Примерен айтем от скалата: “Тревожа се, че социалният ми статус няма да се промени”. Скалата е преведена на български език за настоящото изследване.

Съзнание за статус. Оценява се посредством Скала за съзнание за статус (Alba et al., 2014). Скалата се състои от 45 айтема, които се разделят в 8 подскали по 5 айтема, отразяващи отделните субективни компоненти на социалния статус и социалната йерархия: вяра в йерархията (Пример: “Няма нищо нередно в това някои да са в по-добро положение от други.”), уважение към йерархията (Пример: “Всеки трябва да уважава висшестоящите.”), егалитаризъм (Пример: “Предпочитам всички да са равнопоставени.”), афиширане на статуса (Пример: “Обичам да разказвам на другите за своите постижения.”), задоволство от статуса (Пример: “Харесва ми идеята да съм важна личност.”), отхвърляне на статуса (Пример: “За мен няма значение къде се намирам в социалната йерархия.”), възприятие за висок статус (Пример: “Често мисля, че съм по-добър/а от другите.”) и възприятие за нисък статус (Пример: “В сравнение с останалите, не съм нищо специално”). Изследваните лица дават своя отговор по седемстепенна Ликертова скала, където 1 е “Напълно несъгласен”, а 7 – “Напълно съгласен”. Въпросникът е преведен на български език за настоящото изследване.

Завист. За измерването на този конструкт е използвана Скала за благородна и злонамерена завист (Lange & Crusius, 2015). Този инструмент концептуализира завистта като състояща се от две дименсии – благородна завист и злонамерена завист. Скалата се състои от 10 айтема – 5 айтема за благородна завист (Пример: “Завистта ме мотивира да постигам целите си.”) и 5 айтема за злонамерена завист (Пример: “Изпитвам неприязън

към хората, на които завиждам”). Изследваните лица дават своя отговор по шестстепенна Ликертова скала, където 1 (“Напълно несъгласен”) и 6 (“Напълно съгласен”). Скалата е преведена на български език за настоящото изследване.

Гняв. Този конструкт се измерва посредством подскала “Гняв” от Многомерна скала за агресивност (Калчев, 2009). Подскалата се състои от 10 айтема, от които шест са от оригиналната скала на Бъс и Пери (1992), един е преформулиран вариант от оригиналните айтеми за физическа агресия от същата скала, а три са допълнително включени към въпросника от Калчев (2009). Респондентите дават своя отговор по петстепенна Ликертова скала, където 1 съответства на “Напълно невярно”, а 5 съответства на “Напълно вярно”. Примерен айтем от скалата: “Когато съм ядосан, трудно се владея”. Вътрешната съгласуваност на подскалата е $\alpha = 0,88$.

Благополучие. За измерване на благополучието са използвани няколко инструмента:

- За измерване на когнитивния компонент на субективното благополучие е използвана *Скала за удовлетвореност от живота* (SWLS - Diener et al., 1985; Иванова, 2011). Скалата се състои от 5 айтема, които се оценяват по седемстепенна Ликертова скала – 1 - “Напълно несъгласен”, а 7 – “Напълно съгласен”. Примерен айтем от скалата: “Като цяло животът, който водя, се доближава до идеала ми.”. Вътрешната съгласуваност на скалата е $\alpha = 0,82$.
- За измерване на афективния компонент на субективното благополучие е използвана *Скала за позитивни и негативни преживявания* (SPANЕ – Diener et al., 2009). Скалата се състои от 12 айтема, 6 за позитивен афект и 6 за негативен афект. За всеки айтем трябва да посочат отговор по петстепенна скала, където 1 е “Много рядко или никога”, а 5 – “Постоянно”. Вътрешна съгласуваност на подскалите - позитивен афект ($\alpha = 0,89$) и негативен афект ($\alpha = 0,83$). Скалата е преведена на български език от Красен Фердинандов.
- За измерване на психичното благополучие е използвана кратката версия на *Въпросник за психично благополучие* (Ryff & Keyes, 1995; Силгиджиян, Карабелъова и Занкова, 2007). Въпросникът съдържа 18 твърдения, които се оценяват по шестстепенна скала от Ликъртов тип, варираща от „1 – изобщо не съм съгласен” до „6 – напълно съм съгласен”. Скалата е съставена от шест дименсии: себеприемане (Пример: “В общи линии аз

съм позитивно настроен и уверен в себе си.”), цел в живота (Пример: “Обичам да правя планове за бъдещето и да работя, за да ги осъществявам.”), лично изграждане (Пример: “За мен, животът е непрекъснат процес на учене на нови неща, промяна и развитие.”), позитивни взаимоотношения с другите (Пример: “Знам, че мога да имам доверие на приятелите си и те знаят, че могат да ми се доверят.”), справяне със средата (Пример: “Аз се справям доста добре с множеството отговорности на всекидневието.”) и автономия (Пример: “Моите решения обикновено не се влияят от това, какво правят другите”). Вътрешната съгласуваност на скалата е $\alpha = 0,88$.

- Подскала “**Осъзнато благополучие**” от въпросника *Индекс на щастието на Пембъртън* (Hervas & Vazquez, 2013). Подскалата се състои от 11 айтема (2 за общо благополучие (удовлетвореност от живота и енергия в ежедневието), 6 за психично благополучие (по един за всеки компонент, концептуализиран от Керъл Риф), 2 за позитивен и негативен афект и 1 айтема за социално благополучие). Скалата е адаптирана за настоящото изследване.

Въпросниците за субективен социален статус, статусна тревожност, съзнание за статус, благородна и злонамерена завист и осъзнато благополучие са преведени на български език за настоящото дисертационно изследване. За целта са използвани 7 независими превода от английски език на български език (виж Приложение Б). Българските преводи са комбинирани в един обобщен вариант от автора и научния ръководител. Обобщеният български превод е подложен на обратен превод от български език към английски език (виж Приложение В).

РЕЗУЛТАТИ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

1. Конструкт валидност и вътрешна консистентност на адаптираните въпросници

За установяване факторната структура на адаптираните въпросници е приложен експлораторен факторен анализ по метода на главната ос (Principal Axis Factoring) с промакс ротация.

Резултатите от факторните анализи подкрепят конструктор валидността на адаптираните психометрични инструменти. При всички въпросници, получената факторна структура репликира тази заложенa в оригиналното изследване. Единствено изключение е подскала “Възприятие за висок статус” от Скала за съзнание за статус. Две от твърденията, които в оригиналната скала попадат в този фактор – твърдение 3 (“Ако не си на върха, значи нищо не си постигнал”) и твърдение 1 (“Отнасям се с хората с понисък статус от моя както подобава”), не демонстрират достатъчно високи факторни тегла, за да бъдат причислени, към който и да било фактор. Взето е решение, за целите на настоящото дисертационно изследване, подскалата да се конструира посредством трите твърдения с достатъчно високи собствени тегла, които се групират по фактора.

В Таблица 7 са поместени коефициентите за надеждност на адаптираните инструменти, получени в настоящото изследване, и са съпоставени с резултатите от оригиналните изследвания. Данните показват, че скалите запазват добрата си вътрешна съгласуваност и в българската извадка.

Таблица 7
Сравнение на коефициентите на надеждност

Скала	α на Кронбах	
	Настоящо изследване	Оригинално изследване
Скала за статусна тревожност	0,86	0,92
Скала за съзнание за статус		
Афиширане на статуса	0,86	0,85
Егалитаризъм	0,85	0,86
Отхвърляне на статуса	0,83	0,83
Нисък статус	0,83	0,78
Задоволство от статуса	0,84	0,85
Респект към йерархията	0,75	0,76
Вяра в йерархията	0,71	0,70
Скала за благородна и злонамерена завист		
Злонамерена завист	0,88	0,89
Благородна завист	0,83	0,85
Осъзнато благополучие	0,89	0,82 – 0,93 ^a

^a Скалата е конструирана с 9 извадки от различни държави. Посочени са най-ниската и най-висока стойност за вътрешна съгласуваност.

В заключение може да се обобщи, че преведените за първи път на български език инструменти, показват добра конструктор валидност и висока вътрешна съгласуваност, което говори за високата им надеждност при прилагане в българска социокултурна среда.

По отношение на осъзнатото благополучие са налице и резултати, които дават подкрепа за конвергентната валидност на инструмента. Подскала “Осъзнато благополучие” се очертава като удобна, кратка и бърза за администриране скала. В Таблица 6 са представени корелационните коефициенти между осъзнатото благополучие и останалите аспекти на благополучието

Таблица 6

Взаимовръзки между скалите за благополучие

Променлива	1	2	3	4	5
1. Осъзнато благополучие	-				
2. Удовлетвореност от живота	0,780**	-			
3. Позитивен афект	0,672**	0,593**	-		
4. Негативен афект	-0,584**	-0,501**	-0,599**	-	
5. Психично благополучие	0,771**	0,661**	0,551**	-0,529**	-

** $p < 0,01$

3. Вариации в изследваните променливи спрямо социално-демографския профил

За да се анализира диференциращата роля на социално-демографските променливи са използвани t-тест за независими извадки и еднофакторен дисперсионен анализ (ANOVA) с post hoc тест по метода на Games-Howell (Howell, 2007).

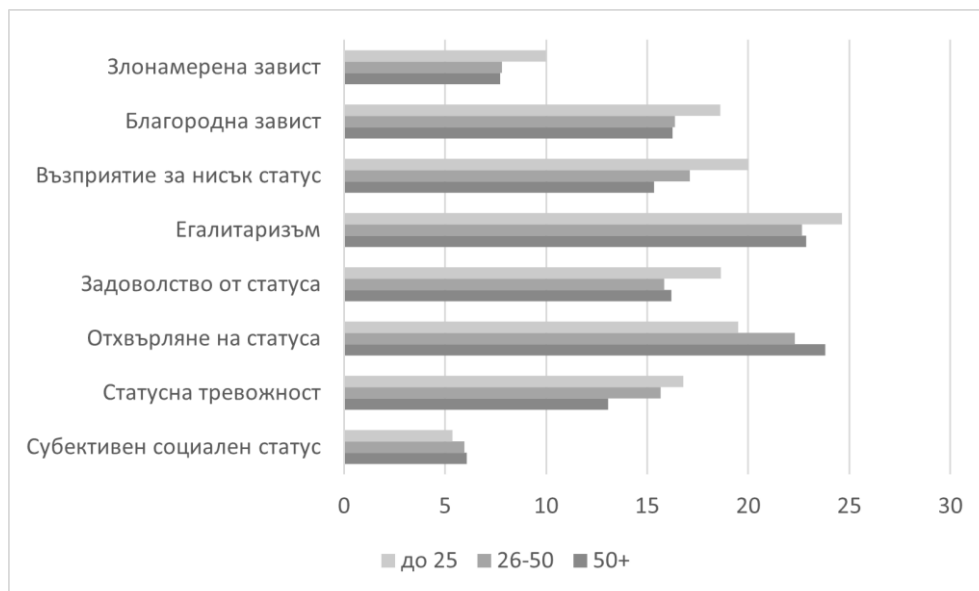
Данните сочат, че социално-демографските променливи възраст, семейно положение, брой на деца в домакинството, доход, образование и професия, системно диференцират изследваните променливи. От друга страна, социално-демографските променливи пол, местоживеене, политически и религиозни убеждения са само частично свързани със заложените в теоретико-концептуалния модел променливи.

3.2. Възраст

По отношение на афиширането на статуса, респекта към йерархията, вярата в йерархията, възприятието за висок статус, гнева, удовлетвореността от живота и позитивния афект, резултатите показват липса на статистически значима връзка.

Резултатите от post hoc тестовете показват, че възрастта значимо диференцира различията по отношение на социалния статус. Изследваните лица до 25 години ($X = 5,37$; $SD = 1,55$) определят субективния си социален статус като по-нисък, спрямо респондентите на 26-50 години ($X = 5,96$; $SD = 1,71$) и над 50 години ($X = 6,07$; $SD = 1,55$). Аналогична е ситуацията с възприятието за нисък статус, при което младите изследвани лица ($X = 19,99$; $SD = 7,68$) споделят за по-силни малоценности

преживявания спрямо собствената им позиция в социалната йерархия в сравнение с респондентите на 26-50 години ($X = 17,11$; $SD = 7,49$) и над 50 години ($X = 15,34$; $SD = 6,06$). Също така, резултатите показват, че по-младите докладват по-силна статусна тревожност и по-високи нива на благородна и злонамерена завист. Изследваните лица до 25 години ($X = 19,51$; $SD = 6,71$) са по-склонни да акцентират върху различията и социалните сравнения спрямо хората на 26-50 години ($X = 22,31$; $SD = 7,23$) и над 50 години ($X = 23,81$; $SD = 7,11$). Младите изпитват по-силно удоволствие от предимствата, които привилегированата позиция в йерархията осигурява ($X = 18,64$; $SD = 6,56$), в сравнение с изследваните лица на 26-50 години ($X = 15,85$; $SD = 6,68$) и над 50 години ($X = 16,18$; $SD = 6,22$), но същевременно желаят и по-равнопоставено общество ($X = 24,62$; $SD = 7,1$) в сравнение с хората над 50 години ($X = 22,86$; $SD = 6,99$).

Фигура 1. Средни стойности на статусните променливи спрямо възрастта.

По отношение на благополучието, резултатите преобладаващо показват наличието на линейна връзка с възрастта. По-възрастните споделят за по-ниски нива на отрицателни емоции ($F(2, 487) = 4, p < 0,01$) и по-високи нива на психично благополучие ($F(2, 484) = 16,38, p < 0,001$) и осъзнато благополучие ($F(2, 487) = 9,58, p < 0,001$).

3.4. Семейно положение

Дисперсионният анализ не установи статистически значими резултати спрямо афиширането на статуса, задоволството от статуса, respekта към йерархията, вярата в

йерархията, възприятието за висок статус, благородната завист, гнева и автономията. А post hoc анализите не откриха различия между групите спрямо егалитаризма.

Резултатите от post hoc теста показват, че изследваните лица, които имат граждански брак или живеят на семейни начала, определят социалния си статус като по-висок ($F(3, 481) = 9,55, p < 0,001$), изпитват по-малко притеснения относно него ($F(3, 484) = 17,24, p < 0,001$), докладват за по-слаба злонамерена завист ($F(3, 484) = 5,85, p < 0,001$) и са по-склонни да отхвърлят социалния статус ($F(3, 484) = 5,36, p < 0,001$) в сравнение с несемейните.

По отношение на благополучието, резултатите системно показват, че сключилите брак или живеещи на семейни начала имат по-високо благополучие по всички показатели от несемейните изследвани лица (виж Фигура 2).

Фигура 2. Средни стойности на благополучието спрямо семейното положение.

3.5. Деца

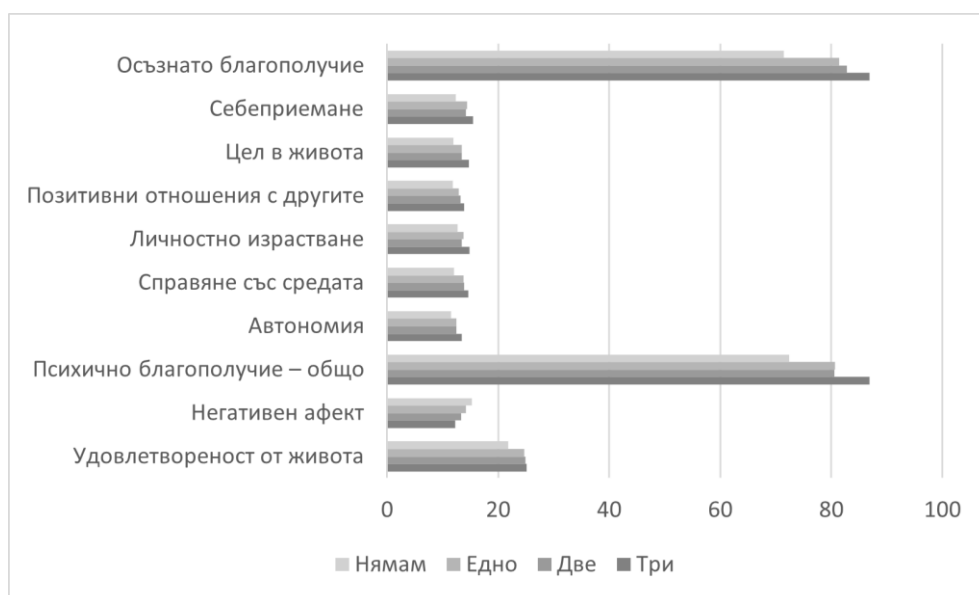
Дисперсионният анализ показва липса на статистически значими резултати по отношение на афиширането на статуса, задоволството от статуса, респекта към йерархията, вярата в йерархията, възприятието за висок статус, благородната завист, гнева и позитивния афект.

Обобщеният преглед на резултатите показва липсата на статистически значими различия между групите с едно, две или три деца. Резултатите от post hoc теста сочат, че всички значими различия са между бездетните и някоя от групите с деца, с единствено изключение на злонамерената завист, при която хората с две деца имат по-високи стойности от тези с три деца. Тези резултати показват, че за подобряване на субективния

социален статус и благополучието от важно значение е наличието на деца в семейството, а не толкова техния брой.

По отношение на субективния социален статус данните сочат, че хората с едно ($X = 6,14, SD = 1,38$) или две деца ($X = 6,2, SD = 1,55$) оценяват позицията си в социалната йерархия като по-висока спрямо бездетните изследвани лица ($X = 5,48, SD = 1,68$). Респондентите, които имат едно, две или три деца, споделят за по-ниски нива на статусна тревожност и възприятие за нисък статус, а тези с едно или три деца са по-малко склонни да изпитват злонамерена завист в сравнение с хората, които нямат деца. Респондентите с едно ($X = 23,21, SD = 7,19$) или две ($X = 22,85, SD = 7,51$) деца докладват по-високо отхвърляне на статуса в сравнение с бездетните ($X = 20,35, SD = 6,89$). Също така, хората с едно ($X = 21,24, SD = 7,46$) или две ($X = 22,14, SD = 6,64$) деца имат по-нисък егалитаризъм спрямо тези без деца ($X = 24,41, SD = 7,15$).

Резултатите от настоящата извадка сочат, че наличието на едно или две деца в семейството се свързват с повишаване на удовлетвореността от живота ($F(3, 486) = 8,42, p < 0,001$) и спад в негативния афект ($F(3, 486) = 5,36, p < 0,001$). Настоящите резултати показват, че изследваните лица с едно, две или три деца имат по-високо ниво на осъзнато благополучие ($F(3, 486) = 15,17, p < 0,001$), психично благополучие ($F(3, 486) = 14,57, p < 0,001$) и неговите компоненти в сравнение с бездетните респонденти (виж Фигура 3).

Фигура 3. Средни стойности на благополучието спрямо броя на децата.

3.6. Доходи

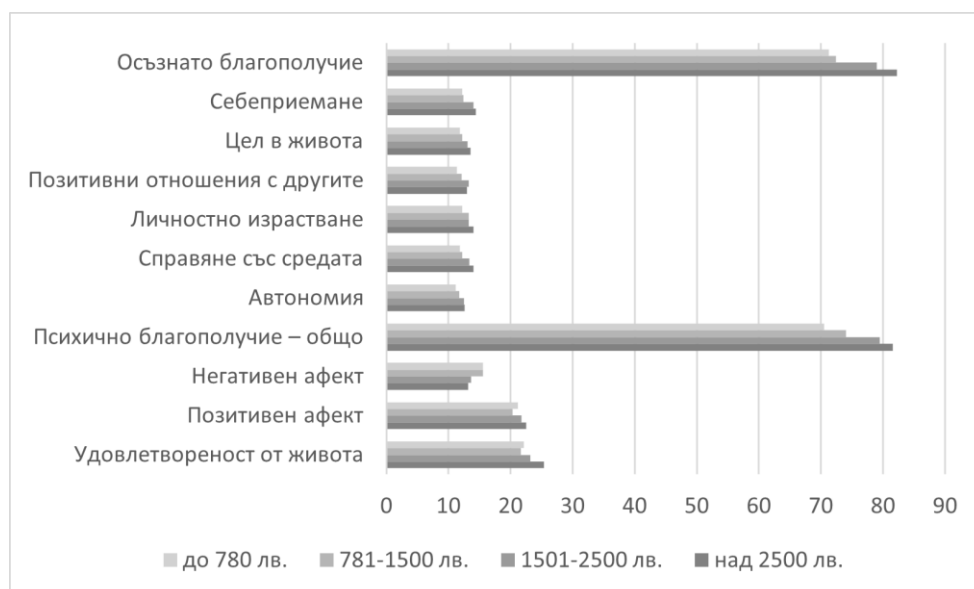
Месечният доход значимо диференцира субективния социален статус и благополучието. По отношение на опосредстващите променливи заложи в модела, не

се констатира статистически значими различия спрямо афиширането на статуса, respekта към йерархията, вярата в йерархията, възприятието за висок статус, благородната завист и гнева.

Резултатите от *post hoc* теста показват, че доходите значимо диференцират субективния социален статус ($F(3, 482) = 26,66, p < 0,001$). С нарастването на доходите се увеличава и вероятността изследваните лица да си приписват по-висок субективен социален статус. Изследваните лица, с месечен доход над 2500 лева ($X = 6,81, SD = 1,29$), определят субективния си социален статус като по-висок с почти две единици, отколкото тези с доходи до 780 лева ($X = 5,08, SD = 1,69$).

Също така, изследваните лица с доходи между 1501-2500 лева и доходи над 2500 лева споделят за по-ниска статусна тревожност ($F(3, 484) = 9,97, p < 0,001$) и по-слабо възприятие за нисък статус ($F(3, 484) = 11,16, p < 0,001$) спрямо тези с доходи до 780 лева и между 781-1500 лева. Резултатите показват, че респондентите с доходи до 780 лева са по-склонни да обръщат внимание на социалния статус на другите ($F(3, 484) = 5,41, p < 0,001$) и споделят за повече злонамерена завист ($F(3, 484) = 7,15, p < 0,001$) в сравнение с тези, които печелят между 1501-2500 лева. По аналогичен начин, хората с доходи до 780 лева имат по-силно желание да демонстрират своя статус ($F(3, 484) = 3,57, p < 0,05$), като изпитват удоволствие от това, но същевременно споделят за по-силно желание за социална равнопоставеност ($F(3, 484) = 3,47, p < 0,05$), в сравнение с респондентите, които печелят между 1501-2500 лева.

По отношение на благополучието, резултатите системно показват, че изследваните лица, с доход над 2500 лева, имат значимо по-добро благополучие от респондентите с доход до 780 лева (виж Фигура 4).

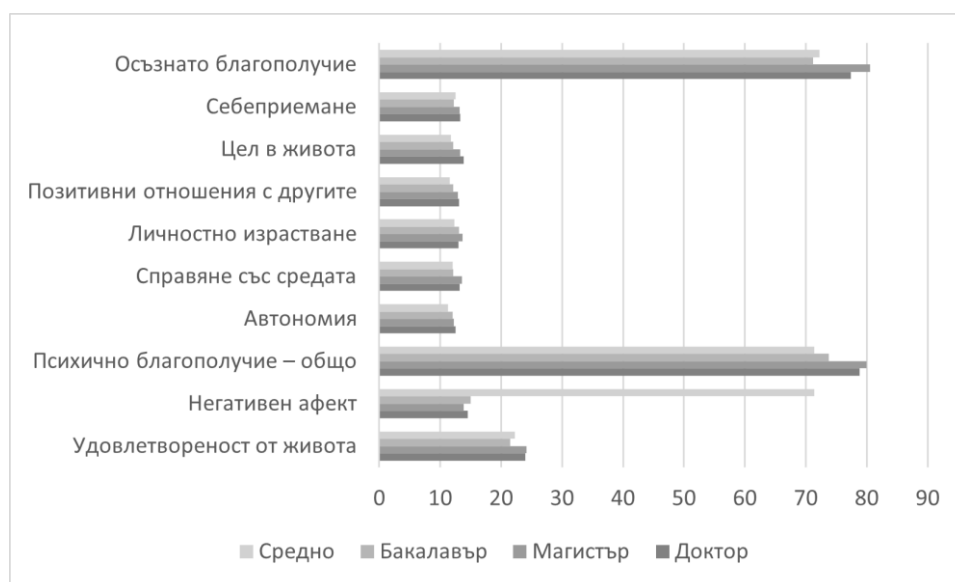
Фигура 4. Средни стойности на благополучието спрямо доходите.

3.7. Образование

Поради много ниския брой изследвани лица ($n=4$) с основно образование, тази категория не е включена в дисперсионния анализ. Образованието значимо диференцира субективния социален статус и благополучието (с изключение на позитивния афект), а по отношение на опосредстващите променливи са налице значими различия спрямо статусната тревожност, възприятието за нисък статус и злонамерената завист.

Резултатите от *post hoc* теста показват, че образователната степен значимо диференцира субективния социален статус ($F(3, 479) = 19,49, p < 0,001$). Изследваните лица със средно образование имат по-нисък субективен социален статус, в сравнение с всички останали групи.

По отношение на статусната тревожност и възприятието за нисък статус резултатите сочат, че хората, завършили магистърска степен, споделят за по-ниска статусна тревожност ($F(3, 482) = 4,14, p < 0,01$) и възприятие за нисък статус ($F(3, 482) = 11,08, p < 0,001$), спрямо изследваните лица със средно образование и бакалавърска степен. Аналогични са и резултатите за различните аспекти на благополучието (виж Фигура 5).

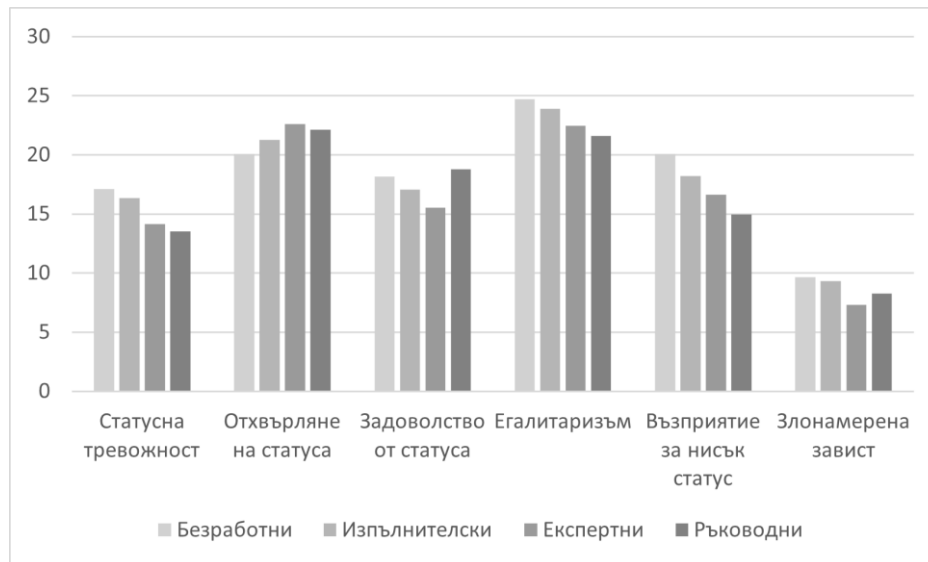
Фигура 5. Средни стойности на благополучието спрямо образованието.

3.8. Ниво на професионалната длъжност

Нивото на професионална длъжност значимо диференцира субективния социален статус и благополучието (с изключение на позитивния афект), а по отношение на

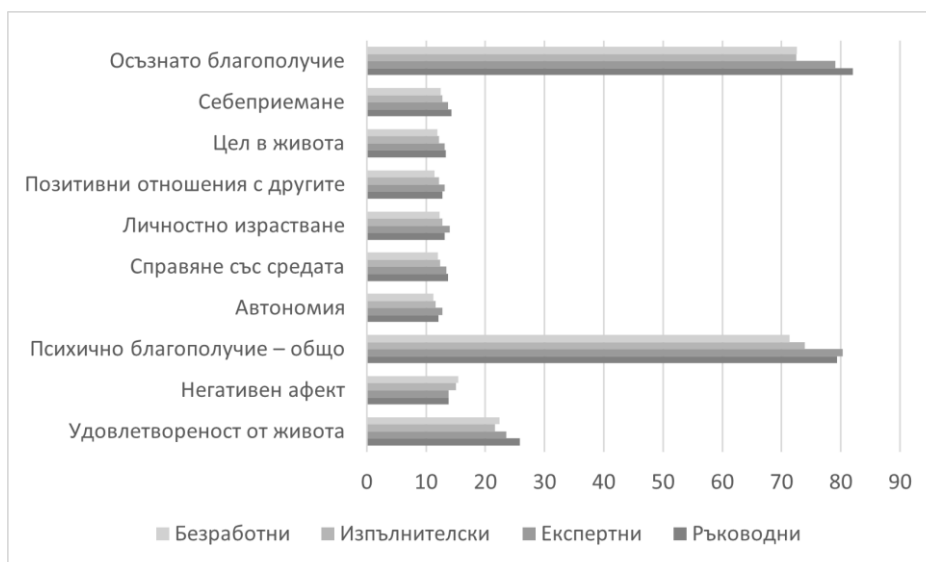
опосредстващите променливи е налице статистически значима връзка със статусната тревожност, отхвърлянето на статуса, задоволството от статуса, егалитаризма, възприятието за нисък статус и злонамерената завист.

Анализът на резултатите от post hoc теста показват, че безработните ($X = 5,08$, $SD = 1,61$) в извадката имат най-ниски средни стойности за субективен социален статус, докато хората на изпълнителски ($X = 5,67$, $SD = 1,51$), експертни ($X = 6,25$, $SD = 1,55$) и ръководни ($X = 6,59$, $SD = 1,52$) длъжности, определят социалния си статус като по-висок спрямо безработните. Спрямо останалите статусни променливи резултатите показват, че изследваните лица на експертни и ръководни длъжности докладват за по-ниска статусна тревожност и възприятие за нисък статус в сравнение с безработните, а тези на експертни длъжности имат и по-ниска статусна тревожност от хората на изпълнителска длъжност. Също така, респондентите на експертна длъжност имат по-силно отхвърляне на статуса и изпитват по-слабо задоволство от статуса спрямо безработните. А тези на ръководни длъжности е по-малко вероятно да смятат социалната равнопоставеност за ценност в сравнение с безработните. Спрямо злонамерената завист, данните сочат, че хората на експертни длъжности е по-малко вероятно да изпитват завист в сравнение с безработните и тези на изпълнителски длъжности (виж Фигура 6).

Фигура 6. Средни стойности на статусните променливи спрямо професионалната длъжност.

По отношение на благополучието, резултатите показват, че повишаването на професионалната длъжност системно се свързва с подобряване на различните показатели на благополучието (виж Фигура 7).

Фигура 7. Средни стойности на благополучието спрямо професионалната длъжност.

4. Взаимовръзки между променливите в изследването

За проверка на взаимовръзките между променливите, заложи в теоретико-концептуалния модел на изследването, е проведен корелационен анализ по метода на Пийърсън. На първо място са анализирани взаимовръзките между субективния социален статус и опосредстващите променливи от модела – статусна тревожност, съзнание за статус, завист и гняв. А след това са представени взаимовръзките между различните аспекти на благополучието и опосредстващите променливи от модела.

Резултатите от корелационния анализ показват, че субективният социален статус демонстрира слаба положителна връзка с възприятието за висок статус ($r=0,096$, $p<0,05$), вярата в йерархията ($r=0,099$, $p<0,05$) и благородната завист ($r=0,100$, $p<0,05$), и слаба отрицателна връзка с егалитаризма ($r=-0,133$, $p<0,01$), злонамерената завист ($r=-0,179$, $p<0,01$), гнева ($r=-0,202$, $p<0,01$), статусната тревожност ($r=-0,366$, $p<0,05$) и възприятието за нисък статус ($r=-0,401$, $p<0,01$). Най-изразени са корелационните коефициенти на връзката между субективния социален статус и негативните преживявания по отношение на социалния статус - възприятие за нисък статус и статусна тревожност.

По отношение на взаимовръзките между субективния социален статус и различните аспекти на благополучието, резултатите от корелационния анализ показват, че субективният социален статус проявява слаба, но статистически значима връзка с всички аспекти на благополучието. Най-силна е взаимовръзката с удовлетвореността от

живота ($r=0,413$, $p<0,01$) и осъзнатото благополучие ($r=0,412$, $p<0,01$). Резултатите от корелационния анализ подчертават важната роля, която субективното възприятие за позицията в социалната йерархия има спрямо благополучието. Обективните индикатори на социалния статус – доходи, образование, професия – имат важно значение за благополучието на хората, но емпиричните изследвания показват, че субективният социален статус е по-надежден предиктор на благополучието и неговото значение се запазва отвъд ролята на обективния социален статус (Curhan et al., 2014; Tan et al., 2020; Navarro-Carrillo et al., 2020).

В Таблица 15 са представени резултатите от корелационния анализ между различните аспекти на благополучието и опосредстващите променливи (статусна тревожност, съзнание за статус, завист и гняв), заложен в теоретико-концептуалния модел.

Спрямо субективното благополучие, данните показват, че удовлетвореността от живота демонстрира слаба положителна връзка с вярата в йерархията, афиширането на статуса и отхвърлянето на статуса. От друга страна, статусната тревожност, възприятието за нисък статус, злонамерената завист, гнева и егалитаризма са слабо до умерено отрицателно свързани с удовлетвореността от живота. Позитивният афект е слабо положително обвързан с афиширането на статуса, респекта към йерархията и слабо отрицателно свързан със статусната тревожност, възприятието за нисък статус, злонамерената завист и гнева. Негативният афект е положително корелиран със статусната тревожност, възприятието за нисък статус, злонамерената завист, гнева и егалитаризма. Докато слаба отрицателна корелация се наблюдава между негативния афект и афиширането на статуса, вярата в йерархията и отхвърлянето на статуса.

По отношение на психичното благополучие резултатите показват, че общото психично благополучие е слабо положително свързано с вярата в йерархията и отхвърлянето на статуса, и отрицателно свързано със статусната тревожност, задоволството от статуса, егалитаризма, възприятието за висок статус, възприятието за нисък статус, злонамерената завист и гнева. Автономията демонстрира статистически значима, слаба положителна връзка с отхвърлянето на статуса, а със статусната тревожност, афиширането на статуса, задоволството от статуса, респекта към йерархията, възприятието за висок статус, възприятието за нисък статус, благородната завист, злонамерената завист и гнева са налице слаби отрицателни корелации. Справянето със средата е слабо положително свързано с отхвърлянето на статуса и вярата в йерархията, докато между справянето със средата и статусната тревожност,

егалитаризма, възприятието за нисък статус, злонамерената завист и гнева са налице слаби до умерени отрицателни взаимовръзки. Личностното израстване корелира положително с афиширането на статуса, и отрицателно със статусната тревожност, възприятието за нисък статус, злонамерената завист и гнева. Позитивните отношения с другите са слабо положително обвързани с афиширането на статуса и отхвърлянето на статуса, и слабо отрицателно свързани със статусната тревожност, егалитаризма, възприятието за висок статус, възприятието за нисък статус, злонамерената завист и гнева. Целта в живота демонстрира статистически значима, положителна връзка с респекта към йерархията, вярата в йерархията и благородната завист, докато със статусната тревожност, егалитаризма, възприятието за нисък статус, злонамерената завист и гнева е налице отрицателна асоциация. Себеприемането показва положителна връзка с афиширането на статуса и отхвърлянето на статуса, и отрицателна връзка със статусната тревожност, егалитаризма, възприятието за нисък статус, злонамерената завист и гнева.

Осъзнатото благополучие демонстрира статистически значима, положителна корелация с афиширането на статуса, отхвърлянето на статуса, респекта към йерархията и вярата в йерархията, и статистически значима, отрицателна връзка със статусната тревожност, егалитаризма, възприятието за нисък статус, злонамерената завист и гнева.

Статусната тревожност и възприятието за нисък статус се очертават като най-изявените променливи, с които благополучието е свързано. Притесненията, че не заемаме достатъчно висока позиция в социалната йерархия и/или сме изправени пред риск да загубим своята позиция, са свързани с понижаване на субективното и психично благополучие, както и с понижаване на всеки един от компонентите им. Позицията в социалната йерархия е ключова за самооценката ни. В съвременния свят, характеризиращ се с висока социална мобилност и малко близки социални взаимоотношения, хората са принудени да разчитат на външни и повърхностни индикатори, за да преценяват другите. Високият социален статус показва, че заслужаваме внимание, признание, уважение, възхищение и дори любов. Но за разлика от обществата от миналото, където социалният статус е обвързан с наследствеността и родовата история, в съвременния свят статусът е нещо, което преобладаващо се разглежда като лично постижение и отражение на собствената стойност (De Botton, 2008). Съвременният наратив умело изпуска или минимизира важната и неконтролируема роля на заобикалящата среда и макросоциалните явления, за сметка на личния успех. Следователно, невъзможността да постигнем висок статус се приема за

директно следствие от нашата липса на умения и се разглежда като ясен индикатор за ниската ни стойност. Поради тази причина, тревожността, че не сме на “правилното място” в социалната йерархия е тясно обвързана с понижено благополучие.

По отношение на негативните емоции – злонамерена завист и гняв, напълно очаквано се наблюдава статистически значима връзка с всички аспекти на благополучието. Самият концептуален модел на субективното благополучие се характеризира с максимизиране на положителните емоции и минимизиране на отрицателните емоции. Емпиричните изследвания в областта потвърждават тази взаимовръзка и показват, че тя е налице както в извадки от Европа и САЩ, така и в Азия (Lange & Crusius, 2015; Iani et al., 2017; Briki, 2018; Espin et al., 2018; Crusius et al., 2021; Xiang et al., 2022; Grondal et al., 2023). Съществуват и редица предходни изследвания, които обвързват злонамерената завист и гнева с понижено психично благополучие (Кудрявцева, 2016; Sanyal et al., 2016; Iani et al., 2017; Taj et al., 2020; Shabani et al., 2021).

Спрямо съзнанието за статус и благополучието, резултатите сочат, че нагласите и убежденията към социалния статус и социалната йерархия са в комплексна и нееднозначна връзка с благополучието – дистанцирането от статусната система е положително свързано с някои аспекти на благополучието, а приемането ѝ и пълноценното участие в нея – с други. От една страна, резултатите че приемането на социалните неравенства и статусната система като естествени характеристики на човешките общества дават своеобразна сигурност на личността при взаимодействието ѝ със социалния свят. Този детерминизъм прави социалния свят по-разбираем и по-лесен за навигиране и справяне. Също така, данните сочат, че афиширането на статуса, показността и изтъкването на собствените постижения е свързано със субективното благополучие и някои аспекти на психичното благополучие, като себеприемане, личностно израстване и позитивни отношения с другите. Това показва, че отчитането на собствените силни страни, предимства и постижения е интегрална част от адекватната самооценка, позитивната нагласа към себе си, личностното развитие и удовлетвореност от живота.

От друга страна, дистанцирането от системата на социални сравнения е свързано с повишаване на субективното и психично благополучие, като тази връзка е най-силно изразена при автономията. Отхвърлянето на социалния статус, избягването да се афишира и демонстрира собствената социална позиция и пренебрегването на неформалните порядки, наложени от социалната йерархия, допринася за чувството на независимост в живота. Отхвърлянето на социалната йерархия, като предписана система

от норми и правила за поведение, позволява на личността свободно и автономно да участва в социалния живот, без да се ръководи от крайния социален детерминизъм, който социалната йерархия повелява.

При интерпретацията на взаимовръзките между благополучието и нагласите и убежденията към социалния статус и социалната йерархия, измервани посредством скалата за съзнание за статус, трябва да се подхожда внимателно, тъй като, макар и статистически значими, корелационните коефициенти са ниски – $r < 0,2$. Това показва, че макар и да има малка вероятност тези взаимовръзки да се дължат на случайността, те не са ясно изразени.

Таблица 15

Корелации между благополучие и опосредстващи променливи (статусна тревожност, съзнание за статус, завист и гняв)

Променлива	Статусна тревожност	Афиширане на статуса	Отхвърляне на статуса	Задоволство от статуса	Респект към йерархията	Вяра в йерархията	Егалитаризъм	Висок статус	Нисък статус	Благород на завист	Злонамерена завист	Гняв
Удовлетвореност от живота	-0,568**	0,132**	0,162**	-0,025	0,073	0,167**	-0,106*	-0,033	-0,587**	-0,012	-0,317**	-0,246**
Позитивен афект	-0,407**	0,182**	0,070	0,073	0,100*	0,056	-0,035	-0,014	-0,465**	0,058	-0,226**	-0,198**
Негативен афект	0,425**	-0,131**	-0,206**	0,071	-0,015	-0,117**	0,115*	0,052	0,385**	-0,009	0,330**	0,401**
Психично благополучие - общо	-0,616**	0,085	0,255**	-0,091*	0,009	0,124**	-0,165**	-0,118**	-0,686**	0,046	-0,448**	-0,312**
Автономия	-0,350**	-0,178**	0,473**	-0,258**	-0,200**	0,008	-0,073	-0,206**	-0,288**	-0,185**	-0,307**	-0,217**
Справяне със средата	-0,549**	0,047	0,174**	-0,027	0,046	0,144**	-0,138**	-0,008	-0,601**	0,069	-0,318**	-0,265**
Личностно израстване	-0,239**	0,125**	0,084	-0,019	-0,015	0,018	-0,061	-0,066	-0,354**	0,072	-0,313**	-0,135**
Позитивни отношения с другите	-0,442**	0,187**	0,133**	-0,075	0,024	0,049	-0,150**	-0,102*	-0,491**	-0,007	-0,329**	-0,280**
Цел в живота	-0,433**	0,060	0,020	0,043	0,132**	0,220**	-0,175**	-0,059	-0,556**	0,243**	-0,277**	-0,125**
Себеприемане	-0,637**	0,119**	0,238**	-0,066	0,033	0,085	-0,110*	-0,072	-0,665**	0,008	-0,403**	-0,325**
Осъзнато благополучие	-0,606**	0,186**	0,165**	-0,029	0,106*	0,201**	-0,130**	-0,055	-0,609**	0,064	-0,376**	-0,257**

Забележка: Статистически значимите коефициенти са удебелени.

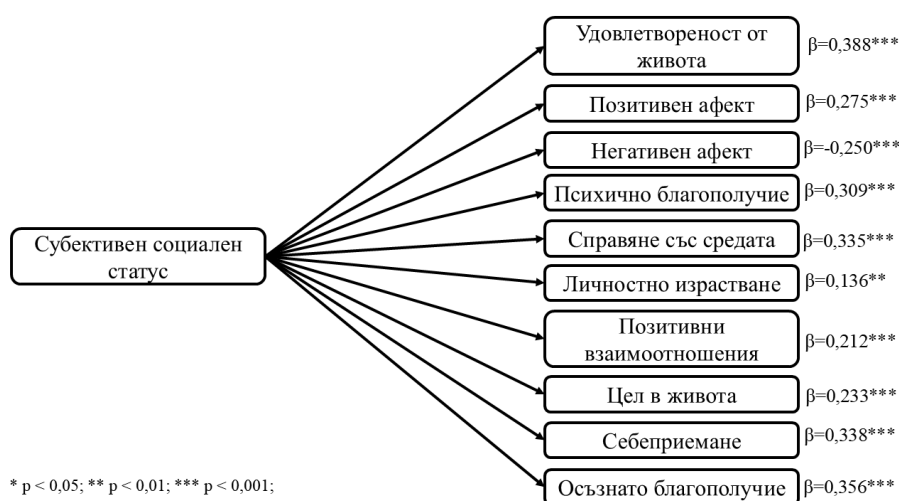
* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

5. Прогностичната роля на субективния социален статус спрямо благополучието

За да се анализира прогностичната роля на субективния социален статус по отношение на различните аспекти на благополучието, независимо от въздействието на социално-демографските характеристики и обективния социален статус, е проведен йерархичен регресионен анализ.

Като първа стъпка в регресионния модел са въведени социално-демографските характеристики – пол, възраст, местоживеене, брой деца, политически убеждения и религиозни убеждения. Като втора стъпка от регресионния модел са добавени обективните индикатори на социалния статус - доходи, образование, професия. Като трета стъпка в регресионния модел е включен субективният социален статус, за да се провери дали той има прогностична стойност, независимо от социално-демографските характеристики (стъпка 1) и отвъд обективните индикатори на социалния статус (стъпка 2). Описаният йерархичен регресионен модел е репликиран за всеки един от аспектите на благополучието.

Данните от регресионните анализи сочат, че субективният социален статус прогнозира промените във всички аспекти на благополучието с изключение на подскала “Автономия”, от въпросника за психично благополучие. По аналогичен начин, спрямо всички аспекти на благополучието, при които субективният социален статус има статистически значима прогностична връзка, тя се запазва и след като се контролира за влиянието на социално-демографските характеристики и обективните индикатори на социалния статус (виж Фигура 17).

Фигура 17. Стандартизирани бета коефициенти на субективния социален статус спрямо благополучието

Липсата на статистически значима прогностична връзка с автономията изисква допълнително разглеждане и анализ, за да се очертаят механизмите, които е възможно да детерминират този резултат. Риф концептуализира автономията като аспект на психичното благополучие, който обхваща качества като независимост, вътрешна мотивация и вътрешен локус на контрола, които позволяват на личността да регулира поведението си самостоятелно според собствените си лични стандарти и с минимална нужда от външно одобрение. Това дава свобода на личността да реализира себе си спрямо интернализираната си ценностна система, без да се подава на социалните конвенции и конформизъм (Ryff, 1989a; Ryff, 1989b; Ryff & Singer, 2008). Резултатите от корелационните анализи в настоящото дисертационно изследване подкрепят и допълват тази концептуализация. От една страна, автономията е аспектът на благополучието (не само на психичното), който е най-слабо свързан със субективния социален статус. От друга страна, автономията е аспектът на благополучието, който е най-силно свързан с отхвърлянето на статуса. Също така, автономията е отрицателно свързана с афиширането на статуса, задоволството от статуса и респекта към йерархията. Тези резултати позволяват да се направи обоснованото предположение, че автономията е обвързана с отхвърляне на социалната йерархия като система на обществена организация и дистанциране от социалните сравнения, които стоят в основата ѝ. Хората с висока автономия избягват да демонстрират своя социален статус и отказват да се сравняват с другите хора в обществото. Докато автономията предполага независимост, вътрешна мотивация и локус на контрола, то социалният статус се свързва с бдителност по отношение на собствената социална позиция и тази на другите хора в обществото, постоянни социални сравнения и съобразяване с относителната позиция в обществото.

Резултатите за липсата на връзка между субективния социален статус и автономията, получени в настоящото дисертационно изследване, се установяват и в други емпирични проучвания в областта. Наваро-Карило и колеги (2020) установяват липса на статистически значима корелация между субективния социален статус и автономията, както и липса на значима прогностична роля на субективния социален статус спрямо автономията. По отношение на обективните индикатори на социалния статус, изследователите откриват, че единствено доходите значимо предсказват промените в автономията, докато образованието и професията нямат статистически значим ефект. Межкултурното проучване на Курхан и колеги, също показва липса на статистически значима корелация между субективния социален статус и автономията, както в извадката от САЩ, така и в извадката от Япония (Curhan et al., 2014).

5.4. Обобщение на обяснената вариация в благополучието

В Таблица 27 са представени обобщени данни за обяснената вариация, при различните аспекти на благополучието от настоящия йерархичен регресионен модел. Данните за ефекта на обективните индикатори на социалния статус сочат, че единствено доходите демонстрират връзка с благополучието, но статистическата значимост на тази връзка отпада, когато към модела се добави субективният социален статус. Анализът на обяснената вариация в различните регресионни модели показва, че спрямо всички аспекти на благополучието, с изключение на личностното израстване, субективният социален статус обяснява по-голям процент от вариацията, отколкото обективните индикатори на социалния статус.

Данните показват, че първата стъпка от модела – социално-демографските променливи – обяснява приблизително между 4% и 11% от вариацията в различните аспекти на благополучието. Средноаритметичната стойност на обяснената вариация от социално-демографските променливи е приблизително 7%. Най-висок процент обяснена вариация е налице при осъзнатото благополучие ($R^2 = 0,110$), а най-малка част от вариацията е обяснена при личностното израстване ($R^2 = 0,035$) и позитивните взаимоотношения с другите ($R^2 = 0,048$).

Втората стъпка от регресионния модел включва обективните индикатори на социалния статус – доходи, образование, професия. Добавянето на тези променливи в регресионния модел обяснява приблизително между 1% и 5% от вариацията в различните аспекти на благополучието, независимо от влиянието на социално-демографските променливи. Средноаритметичната стойност на обяснената вариация от втората стъпка в регресионния модел е приблизително 3%. Най-висок процент обяснена вариация, втората стъпка от модела добавя към справянето със средата ($R^2 = 0,045$) и общото психично благополучие ($R^2 = 0,042$). Най-нисък процент обяснена вариация се наблюдава при позитивния афект ($R^2 = 0,012$) и негативния афект ($R^2 = 0,013$).

Третата стъпка добавя субективния социален статус към регресионния модел и обяснява приблизително между 2% и 12% от вариацията в различните аспекти на благополучието, независимо от влиянието на социално-демографските променливи и обективните индикатори на социалния статус. Средноаритметичната стойност на независимата обяснена вариация от субективния социален статус е приблизително 7%. Субективният социален статус допринася най-много към обяснената вариация при удовлетвореността от живота ($R^2 = 0,121$) и осъзнатото благополучие ($R^2 = 0,101$), а най-

слаб принос има по отношение на личностното израстване ($R^2 = 0,015$) и позитивните взаимоотношения с другите ($R^2 = 0,036$).

Таблица 27

Обобщение на обяснената вариация в благополучието

	Стъпка 1 (R^2)	Стъпка 2 (R^2)	Стъпка 3 (R^2)
Удовлетвореност от живота	0,069	0,094	0,215
ΔR^2		0,025	0,121
Позитивен афект	0,055	0,068	0,128
ΔR^2		0,012	0,061
Негативен афект	0,057	0,070	0,120
ΔR^2		0,013	0,050
Психично благополучие	0,089	0,130	0,207
ΔR^2		0,042	0,076
Автономия	0,089	-	-
ΔR^2		-	-
Справяне със средата	0,066	0,111	0,201
ΔR^2		0,045	0,090
Личностно израстване	0,035	0,065	0,080
ΔR^2		0,030	0,015
Позитивни взаимоотношения	0,048	0,063	0,099
ΔR^2		0,015	0,036
Цел в живота	0,077	0,102	0,146
ΔR^2		0,025	0,044
Себеприемане	0,068	0,093	0,185
ΔR^2		0,026	0,091
Осъзнато благополучие	0,110	0,133	0,234
ΔR^2		0,023	0,101

Тези резултати показват важната роля, която личното възприятие на социалния статус има за по-пълното разбиране на връзката между социалните неравенства и благополучието. Обективните индикатори на социалния статус показват фактическата обстановка по отношение на дадени постижения, но не отразяват начина, по който тези постижения се реализират, трансформират във възможности и преживяват от отделния човек. Анализът на социалните неравенства не трябва да остава ограничен в полето на обективните статусни индикатори, защото те не разкриват възможностите, желанията и целите, които ръководят живота на хората. Прекомерното разчитане на “обективни” индикатори може да представи една изкривена и нереалистична картина на индивидуалния, субективен свят. Резултатите от настоящото дисертационно изследване показват, че обективните индикатори на социалния статус губят своята прогностична роля, когато са съпоставени с индивидуалното, субективно възприятие на социалния статус.

6. Опосредстващата роля на статусната тревожност, съзнанието за статус, завистта и гнева

За да се анализира опосредстващата роля на статусната тревожност, съзнанието за статус, завистта и гнева във връзката между субективния социален статус и благополучието, са използвани два вида медиаторни анализи.

Първият от тях разглежда опосредстващата роля на статусната тревожност и съзнанието за статус, като когнитивни аспекти на субективния социален статус. Компонентите, включени в съзнанието за статус и статусната тревожност, позволяват да се анализира специфичната роля на различните нагласи и убеждения относно социалния статус и социалната йерархия. За анализиране на тази опосредстваща връзка е приложен паралелен медиаторен анализ, който позволява едновременно да се анализира индиректното влияние на няколко опосредстващи променливи и да се сравни техният относителен ефект върху зависимата променлива, като статистически се контролира за влиянието на останалите медиатори (Hayes, 2013).

Вторият медиаторен модел е базиран върху теоретичния обзор на връзката между завистта и благополучието, който показва, че често отрицателните ефекти на завистта се опосредстват от гнева. Серийният медиаторен модел позволява да се проучи както независимата опосредстваща роля на благородната завист, злонамерената завист и гнева спрямо благополучието, така и серийният, последователен индиректен ефект, преминаващ през всички тези променливи (пак там).

За да се анализира статистическата значимост на индиректните ефекти, е използван буутстрапинг (bootstrapping) метод с 5000 повторения.

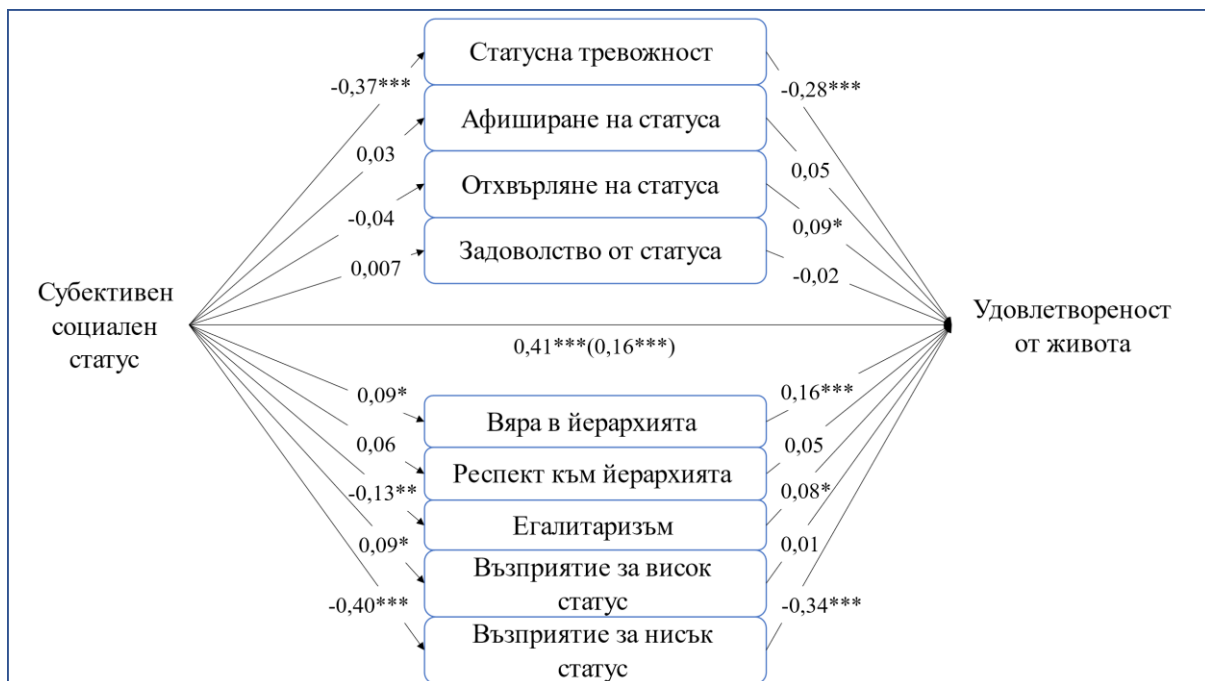
6.1. Статусна тревожност и съзнание за статус като медиатори на връзката между субективен социален статус и благополучие

6.1.1. Субективно благополучие

Резултатите за общия ефект от паралелния медиаторен анализ, с медиатори статусна тревожност и компонентите на съзнанието за статус, показват, че субективният социален статус положително предсказва промените в удовлетвореността от живота ($R^2 = 0,17$, $\beta = 0,41$, $p < 0,001$). Налице е частична медиация и съществува статистически значим директен и индиректен ефект върху удовлетвореността от живота. Резултатите от медиаторния анализ са представени на Фигура 17.

Резултатите от буутстрапинг метода потвърждават значимия индиректен ефект на статусната тревожност (0,061 – 0,150), вярата в йерархията (0,001 – 0,034) и възприятието за нисък статус (0,094 – 0,185), а резултатите за егалитаризма (-0,025 – 0,000) са с гранични стойности. Контролирайки за ефектите на медиаторите, анализът показва, че субективният социален статус запазва директното си влияние върху удовлетвореността от живота ($\beta = 0,16, p < 0,001$).

Тези резултати сочат, че по-високият субективен социален статус се свързва и с по-висока удовлетвореност от живота, като връзката между двете променливи частично се опосредства от статусната тревожност, възприятието за нисък статус и вярата в йерархията. От една страна, високата самооценка на социалния статус независимо се свързва с висока удовлетвореност от живота. А от друга страна, хората, които определят социалния си статус като по-висок, са по-склонни да приемат социалната йерархия като интегрален компонент на обществото и да изпитват по-малко притеснения относно социалната си позиция, което също ги прави по-удовлетворени от живота.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

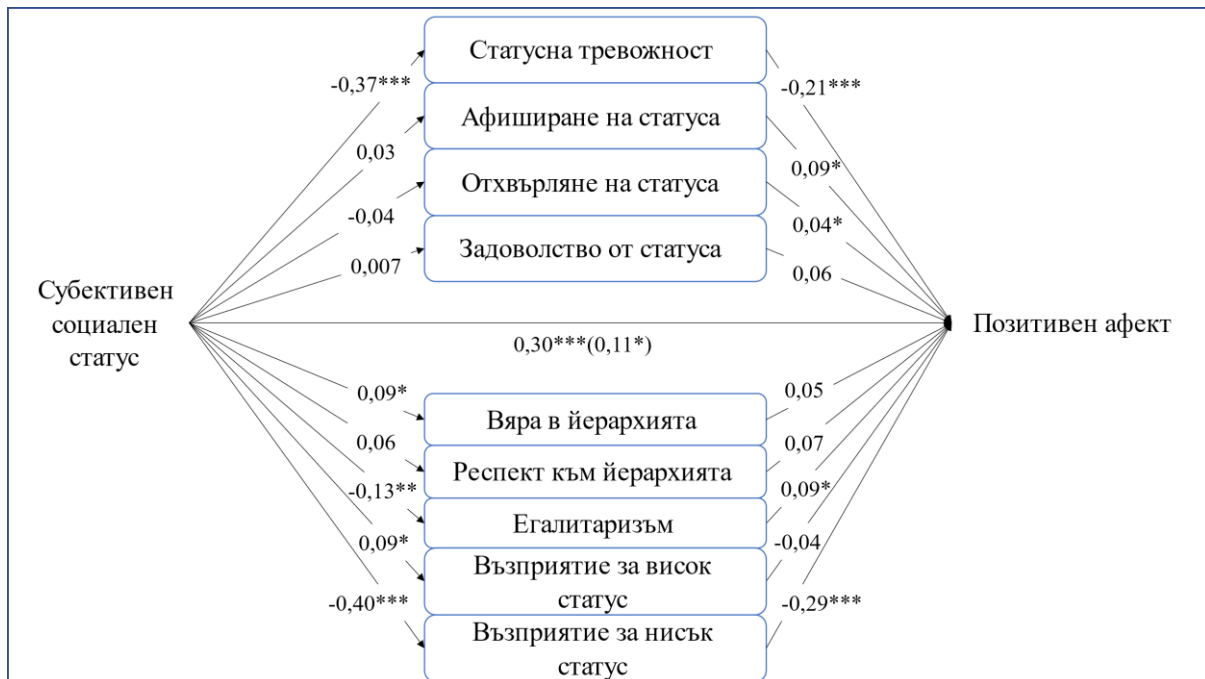
Фигура 17. Статусна тревожност и съзнание за статус като медиатори на връзката между субективен социален статус и удовлетвореност от живота

Резултатите за общия ефект от паралелния медиаторен анализ, с медиатори статусна тревожност и компонентите на съзнанието за статус, показват, че субективният социален статус положително предсказва промените в позитивния афект ($R^2 = 0,09, \beta =$

0,30, $p < 0,001$). Налице е частична медиация и съществува статистически значим директен и индиректен ефект върху позитивния афект (виж Фигура 18).

Резултатите от буутстрапинг метода потвърждават значимия индиректен ефект на статусната тревожност (0,037 – 0,122) и възприятието за нисък статус (0,07 – 0,163), а данните за егалитаризма (-0,031 – 0,000) са с гранични стойности. Контролирайки за ефектите на медиаторите, анализът показва, че субективният социален статус запазва директното си влияние върху позитивния афект ($\beta = 0,11$, $p < 0,05$).

Тези резултати показват, че по-високият субективен социален статус се свързва и с повече положителни емоции, като тази връзка частично се опосредства от статусната тревожност и възприятието за нисък статус. Тоест, от една страна, високата самооценка на социалния статус независимо се свързва с повече положителни емоции. А от друга страна, изследваните лица, които самоопределят социалния си статус като висок, изпитват по-малко притеснения относно позицията си в обществото и това води до повече положителни емоции.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

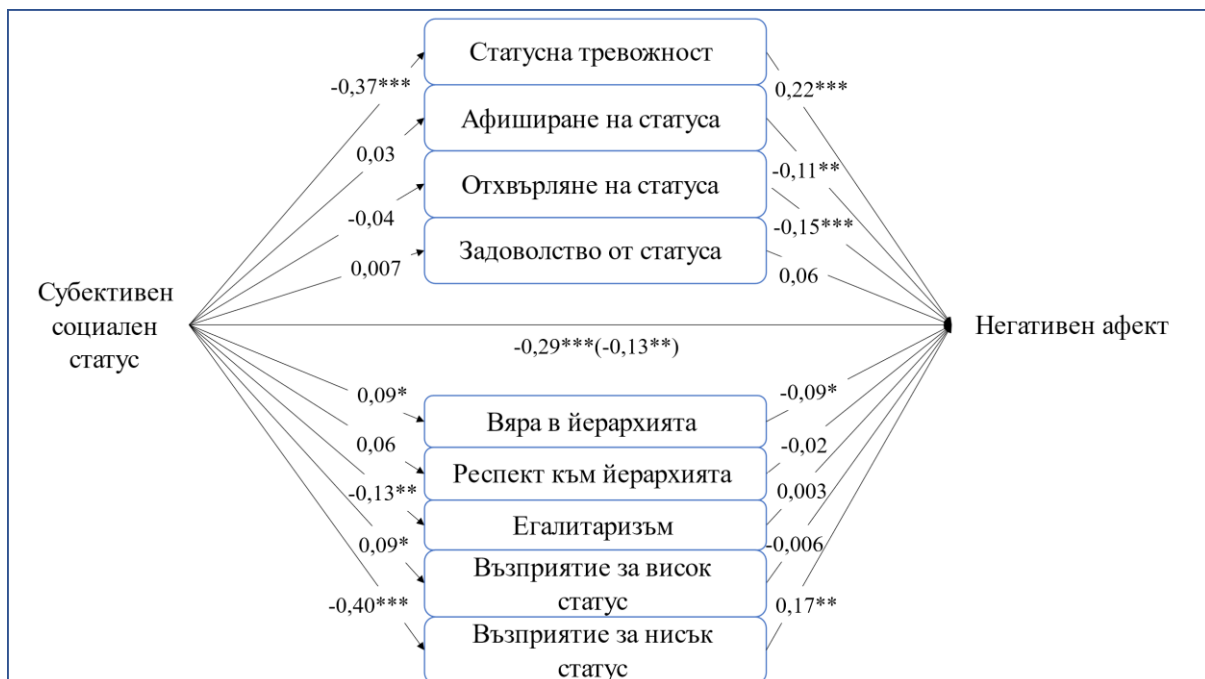
Фигура 18. Статусна тревожност и съзнание за статус като медиатори на връзката между субективен социален статус и позитивен афект

Резултатите за общия ефект от паралелния медиаторен анализ, с медиатори статусна тревожност и компонентите на съзнанието за статус, показват, че субективният социален статус отрицателно предсказва промените в негативния афект ($R^2 = 0,08$, $\beta = -$

0,29, $p < 0,001$). Налице е частична медиация и съществува статистически значим директен и индиректен ефект върху негативния афект (виж Фигура 19).

Резултатите от буутстрапинг метода показват значим индиректен ефект на статусната тревожност (-0,129 – -0,040) и възприятието за нисък статус (-0,112 – -0,027), докато резултатите за вярата в йерархията (-0,025 – 0,000) имат гранични стойности. Контролирайки за ефектите на медиаторите, анализът показва, че субективният социален статус запазва директното си влияние върху негативния афект ($\beta = -0,13$, $p < 0,01$).

Тези резултати показват, че високият субективен социален статус се свързва с по-малко отрицателни емоции, като тази връзка частично се опосредства от статусната тревожност и възприятието за нисък статус. Високият субективен социален статус независимо се свързва с по-малко отрицателни емоции и с по-малко притеснения относно социалната позиция като цяло, което от своя страна също води до по-малко отрицателни емоции.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

Фигура 19. Статусна тревожност и съзнание за статус като медиатори на връзката между субективен социален статус и негативен афект

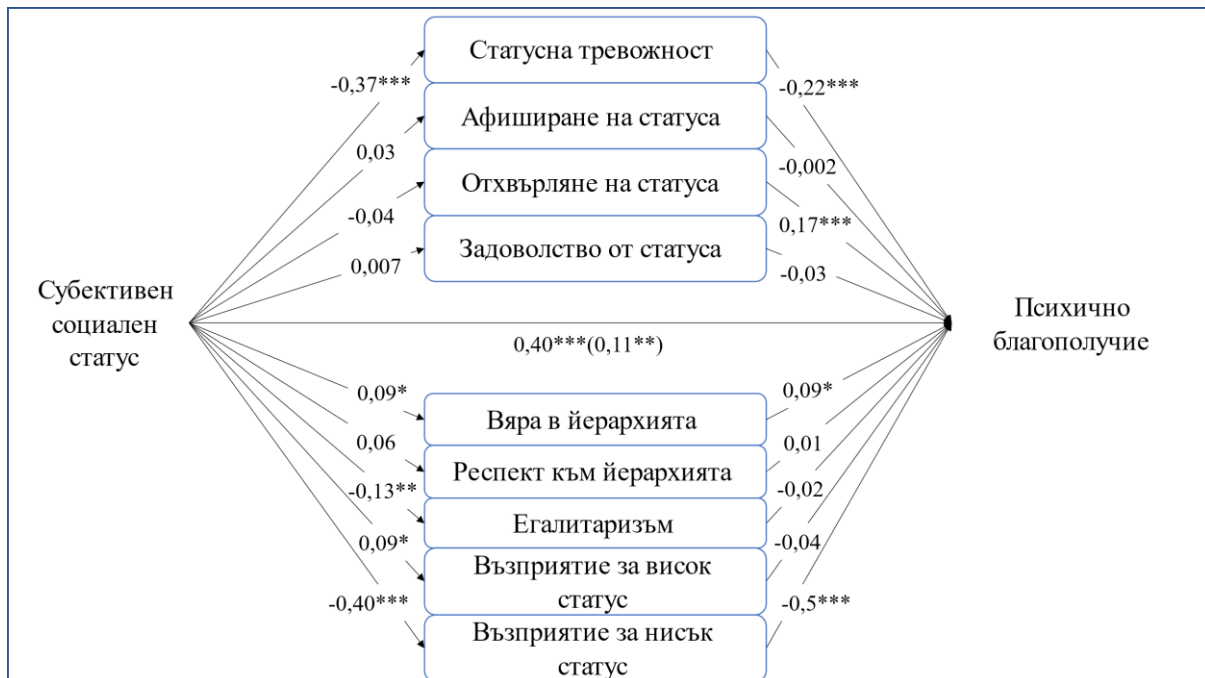
6.1.2. Психично благополучие

Резултатите за общия ефект от паралелния медиаторен анализ, с медиатори статусна тревожност и компонентите на съзнанието за статус, показват, че субективният

социален статус положително предсказва промените в психичното благополучие ($R^2 = 0,16$, $\beta = 0,40$, $p < 0,001$). Налице е частична медиация и съществува статистически значим директен и индиректен ефект върху психичното благополучие (виж Фигура 20).

Резултатите от буутстрапинг метода потвърждават значимия индиректен ефект на статусната тревожност (0,043 – 0,122) и възприятието за нисък статус (0,147 – 0,256), докато данните за вярата в йерархията (0,000 – 0,021) показват гранични стойности на индиректния ефект. Контролирайки за ефектите на медиаторите, анализът показва, че субективният социален статус запазва директното си влияние върху психичното благополучие ($\beta = 0,11$, $p < 0,01$).

Тези резултати сочат, че по-високият субективен социален статус се свързва с цялостно по-високо психично благополучие, като тази връзка частично се опосредства от статусната тревожност и възприятието за нисък статус. От една страна, високата самооценка на социалния статус независимо предсказва високото общо психично благополучие. От друга страна, връзката между двете променливи минава през тревогата и притесненията относно позицията, която заемаме в обществото. Хората, които определят социалния си статус като по-висок, изпитват по-малко притеснения спрямо социалната си позиция, което води до по-високо психично благополучие.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

Фигура 20. Статусна тревожност и съзнание за статус като медиатори на връзката между субективен социален статус и психично благополучие

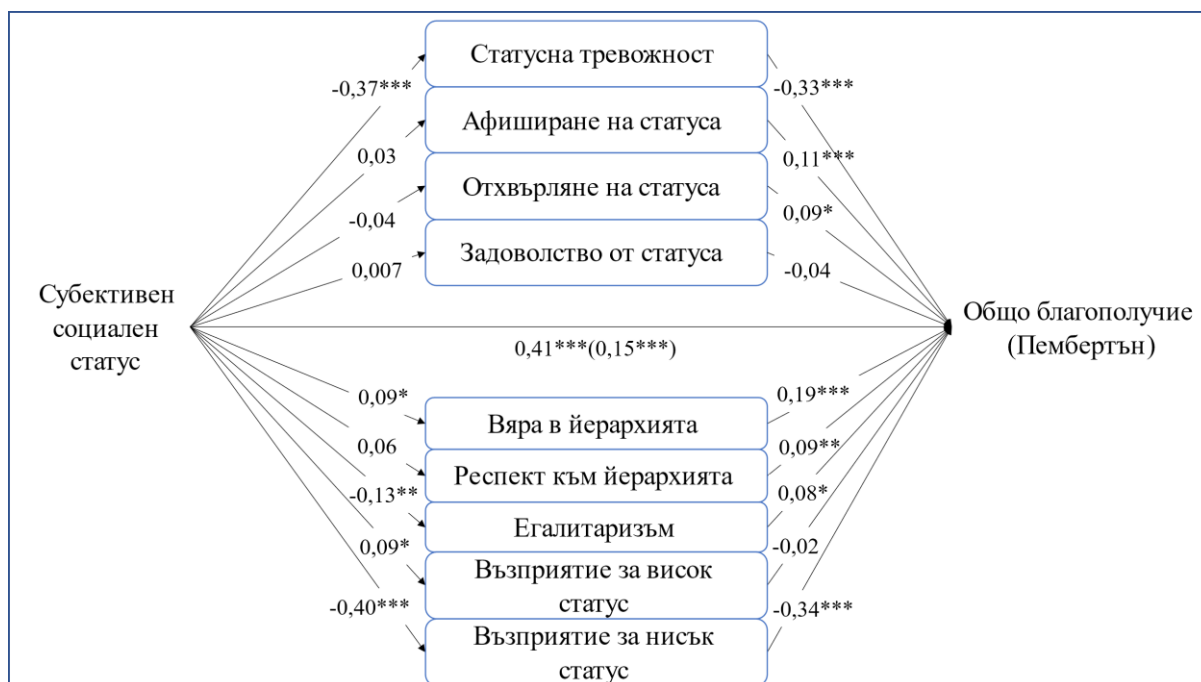
Спрямо аспектите на психичното благополучие, резултатите показват, че възприятието за нисък статус (при всички аспекти), статусната тревожност (при справянето със средата, позитивните взаимоотношения, целта в живота и себеприемането) и вярата в йерархията (при справянето със средата и целта в живота) са факторите, които опосредстват връзката със субективния социален статус. По отношение на автономията, позитивните взаимоотношения и целта в живота е налице пълна медиация, при която субективният социален статус губи прогностичната си роля, а връзката се обяснява изцяло от опосредстващите променливи.

6.1.3. Осъзнато благополучие

Резултатите за общия ефект от паралелния медиаторен анализ, с медиатори статусна тревожност и компонентите на съзнанието за статус, показват, че субективният социален статус положително предсказва промените в осъзнатото благополучие ($R^2 = 0,17$, $\beta = 0,41$, $p < 0,001$). Налице е частична медиация и съществува статистически значим директен и индиректен ефект върху себеприемането (виж Фигура 27).

Резултатите от буутстрапинг метода показват наличието на значим индиректен ефект на статусната тревожност (0,077 – 0,166), вярата в йерархията (0,001 – 0,039), егалитаризма (-0,026 – -0,001) и възприятието за нисък статус (0,094 – 0,182). Контролирайки за ефектите на медиаторите, анализът показва, че субективният социален статус запазва директното си влияние върху осъзнатото благополучие ($\beta = 0,15$, $p < 0,001$).

Тези резултати сочат, че високият субективен социален статус се свързва с цялостно по-високо благополучие, като тази връзка частично се опосредства от статусната тревожност, възприятието за нисък статус, вярата в йерархията и егалитаризма. Тоест, от една страна, високият субективен социален статус независимо се свързва с високо осъзнато благополучие, а от друга страна, тази връзка се опосредства от притесненията относно позицията, която заемаме и приемането на социалната йерархия като структурен феномен. Интересен е индиректният ефект през егалитаризма, който показва, че по-високият субективен социален статус се свързва с по-слаби егалитарни убеждения, а от своя страна, високият егалитаризъм се свързва с по-високо благополучие.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

Фигура 27. Статусна тревожност и съзнание за статус като медиатори на връзката между субективен социален статус и осъзнато благополучие

6.2. Завист и гняв като медиатори на връзката между субективен социален статус и благополучие

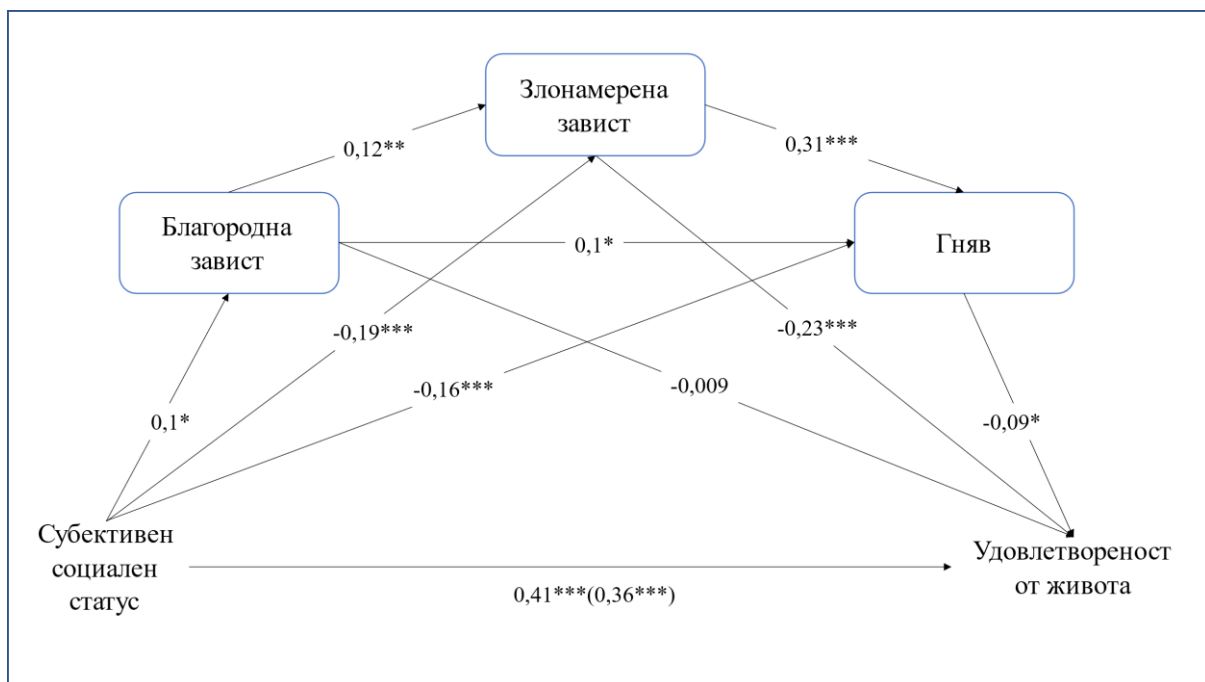
6.2.1. Субективно благополучие

Резултатите за общия ефект от серийния медиаторен анализ, с медиатори благородна завист, злонамерена завист и гняв, показват, че субективният социален статус положително предсказва промените в удовлетвореността от живота ($R^2 = 0,17$, $\beta = 0,41$, $p < 0,001$). Налице е частична медиация и съществува статистически значим директен и индиректен ефект върху удовлетвореността от живота. Резултатите от медиаторния анализ са представени във Фигура 28.

Резултатите от буутстрапинг метода категорично потвърждават значимия индиректен ефект през злонамерената завист (0,019 – 0,073), докато останалите индиректни ефекти имат гранични стойности - благородна и злонамерена завист (-0,007 – 0,000), благородна завист и гняв (-0,003 – 0,000), злонамерена завист и гняв (0,000 – 0,014), както и целият опосредстващ път през благородната завист, злонамерената завист и гнева (-0,001 – 0,000). Контролирайки за ефектите на медиаторите, анализът показва,

че субективният социален статус запазва директното си влияние върху удовлетвореността от живота ($\beta = 0,36, p < 0,001$).

Тези резултати сочат, че съществува директна, независима връзка между самоопределената социална позиция и удовлетвореността от живота, както и частично опосредствана връзка между променливите, която се реализира посредством злонамерената завист. Това показва, че понижена удовлетвореност от живота се свързва както с по-ниска субективна социална позиция, така и с диспозиция към повече отрицателни емоции, които следват тази по-ниска социална позиция.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

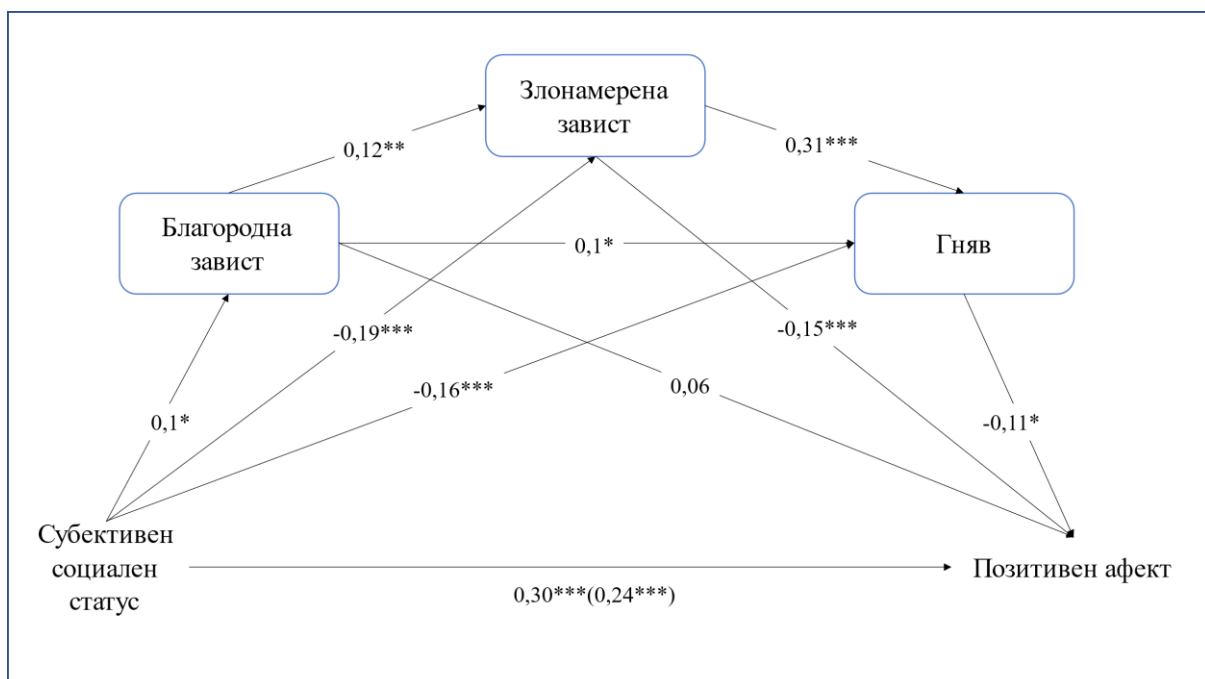
Фигура 28. Завист и гняв като медиатори на връзката между субективен социален статус и удовлетвореност от живота

Резултатите за общия ефект от серийния медиаторен анализ, с медиатори благородна завист, злонамерена завист и гняв, показват, че субективният социален статус положително предсказва промените в позитивния афект ($R^2 = 0,09, \beta = 0,30, p < 0,001$). Налице е частична медиация и съществува статистически значим директен и индиректен ефект върху позитивния афект. Резултатите от медиаторния анализ са представени във Фигура 29.

Резултатите от буутстрапинг метода показват значими индиректни ефекти през злонамерената завист (0,009 – 0,055), гнева (0,001 – 0,037), както и през злонамерената завист и гнева (0,001 – 0,016). Резултатите за останалите индиректни ефекти са с

гранични стойности - благородна и злонамерена завист (-0,005 – 0,000), благородна завист и гняв (-0,003 – 0,000), както и целият опосредстващ път през благородната завист, злонамерената завист и гнева (-0,001 – 0,000). Контролирайки за ефектите на медиаторите, анализът показва, че субективният социален статус запазва директното си влияние върху позитивния афект ($\beta = 0,24, p < 0,001$).

Тези резултати сочат, че преживяването на повече положителни емоции директно се свързва с по-висока субективна социална позиция. От друга страна, по-високият субективен социален статус се свързва с по-силно изразени диспозиции към преживяването на злонамерена завист и гняв, което напълно логично води до по-висок позитивен афект.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

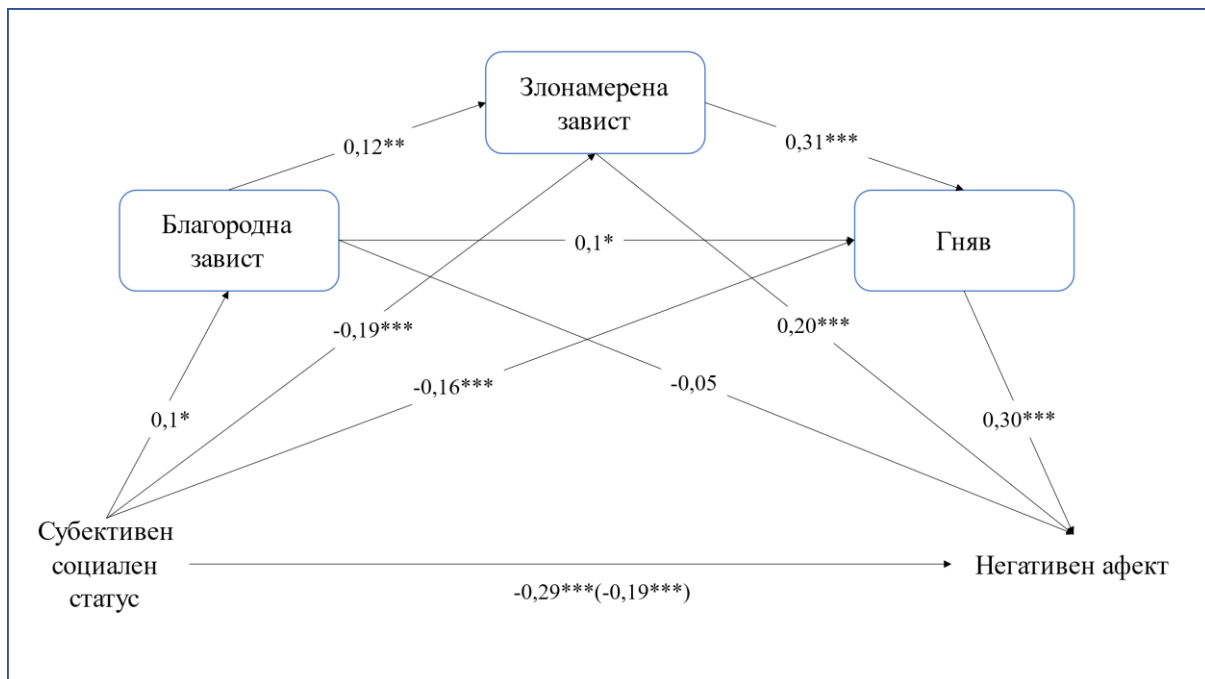
Фигура 29. Завист и гняв като медиатори на връзката между субективен социален статус и позитивен афект

Резултатите за общия ефект от серийния медиаторен анализ, с медиатори благородна завист, злонамерена завист и гняв, показват, че субективният социален статус отрицателно предсказва промените в негативния афект ($R^2 = 0,08, \beta = -0,29, p < 0,001$). Налице е частична медиация и съществува статистически значим директен и индиректен ефект върху негативния афект (виж Фигура 30).

Резултатите от буутстрапинг метода потвърждават значимите индиректни ефекти през злонамерената завист (-0,065 – -0,015), гнева (-0,076 – -0,020) и злонамерената

завист и гнева (-0,033 – -0,007). Останалите индиректни ефекти през благородната и злонамерена завист (0,000 – 0,007), благородната завист и гнева (0,000 – 0,008), както и целият опосредстващ път през благородната завист, злонамерената завист и гнева (0,000 – 0,003) имат гранични стойности. Контролирайки за ефектите на медиаторите, анализът показва, че субективният социален статус запазва директното си влияние върху негативния афект ($\beta = -0,19, p < 0,001$).

Тези данни сочат, че връзката между субективния социален статус и негативния афект се реализира както директно, така и индиректно през злонамерената завист и гнева. От една страна, по-високият субективен социален статус независимо се свързва с по-малко отрицателни емоции. От друга страна, субективният социален статус се свързва с по-висока злонамерена завист и гняв, които както поотделно, така и в серийна последователност, се свързват с повишен негативен афект.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

Фигура 30. Завист и гняв като медиатори на връзката между субективен социален статус и негативен афект

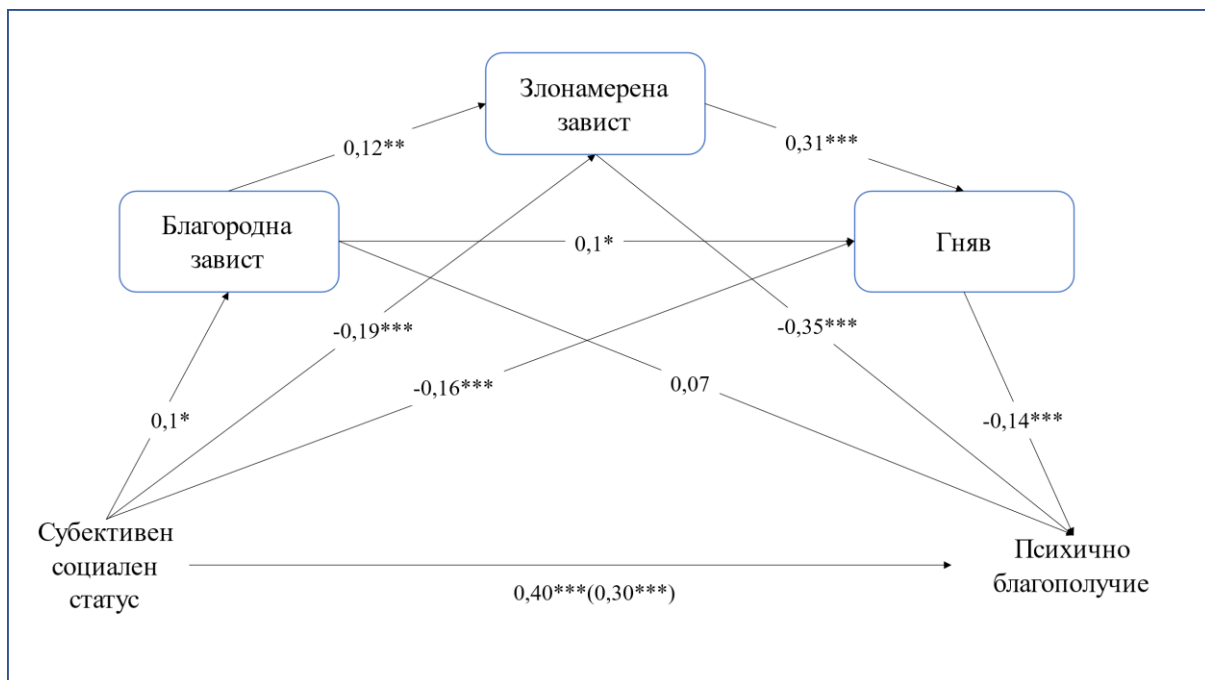
6.2.2. Психично благополучие

Резултатите за общия ефект от серийния медиаторен анализ, с медиатори благородна завист, злонамерена завист и гняв, показват, че субективният социален статус положително предсказва промените в генерализираното психично благополучие ($R^2 = 0,16, \beta = 0,40, p < 0,001$). Налице е частична медиация и съществува статистически

значим директен и индиректен ефект върху психичното благополучие. Резултатите от медиаторния анализ са представени във Фигура 31.

Резултатите от буутстрапинг метода показват значими индиректни ефекти през злонамерената завист (0,032 – 0,106), гнева (0,006 – 0,041) и злонамерената завист и гнева (0,002 – 0,017). От друга страна, индиректните ефекти през благородната и злонамерена завист (-0,011 – 0,000), благородната завист и гнева (-0,004 – 0,000), злонамерената завист и гнева (0,002 – 0,017), и целият опосредстващ път през благородната завист, злонамерената завист и гнева (-0,002 – 0,000) демонстрират гранични стойности за статистическа значимост. Контролирайки за ефектите на медиаторите, анализът показва, че субективният социален статус запазва директното си влияние върху общото психично благополучие ($\beta = 0,30, p < 0,001$).

Тези резултати сочат, че връзката между субективната позиция в социалната йерархия и общото психично благополучие се реализира както директно, така и индиректно през злонамерената завист и гнева. От една страна, по-високият субективен социален статус независимо се свързва с по-високо генерализирано психично благополучие. От друга страна, високата субективна позиция в йерархията води до по-слабо изразена диспозиция към злонамерена завист и гняв. От своя страна, понижаването на тези емоционални диспозиции се свързва с по-високо психично благополучие, както поотделно, така и в серийна последователност.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

Фигура 31. Завист и гняв като медиатори на връзката между субективен социален статус и психично благополучие

Спрямо аспектите на психичното благополучие, резултатите показват, че злонамерената завист (при всички аспекти), гнева, както и серийния път от злонамерената завист през гнева (при справянето със средата, позитивните взаимоотношения и себеприемането) и благородната завист (при автономията и целта в живота) са факторите, които опосредстват връзката със субективния социален статус. По отношение на автономията е налице пълна медиация, при която субективният социален статус губи прогностичната си роля, а връзката се обяснява изцяло от опосредстващите променливи.

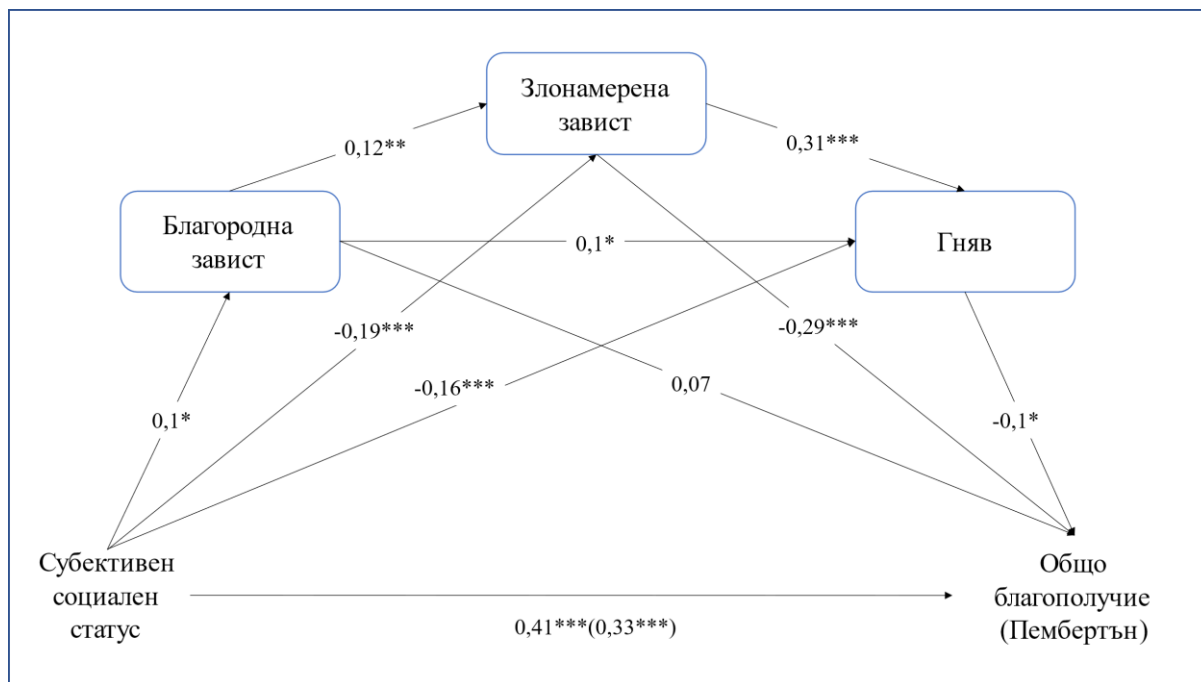
6.2.3. Осъзнато благополучие

Резултатите за общия ефект от серийния медиаторен анализ, с медиатори благородна завист, злонамерена завист и гняв, показват, че субективният социален статус положително предсказва промените в осъзнатото благополучие ($R^2 = 0,17$, $\beta = 0,41$, $p < 0,001$). Налице е частична медиация и съществува статистически значим директен и индиректен ефект върху осъзнатото благополучие (виж Фигура 38).

Резултатите от буутстрапинг метода категорично потвърждават значимите индиректни ефекти на злонамерената завист (0,025 – 0,089) и гнева (0,001 – 0,034). Останалите индиректни ефекти имат гранични стойности за статистическа значимост - благородна и злонамерена завист (-0,009 – 0,000), благородна завист и гняв (-0,003 – 0,000), злонамерена завист и гняв (0,000 – 0,015), както и целият опосредстващ път през благородната завист, злонамерената завист и гнева (-0,001 – 0,000). Контролирайки за ефектите на медиаторите, анализът показва, че субективният социален статус запазва директното си влияние върху осъзнатото благополучие ($\beta = 0,33$, $p < 0,001$).

Тези резултати позволяват да се направи обоснованото заключение, че връзката между субективния социален статус и осъзнатото благополучие е двукрака. От една страна, субективният социален статус, независимо от влиянието на другите променливи в модела, се свързва с по-високо осъзнато благополучие. От друга страна, връзката се реализира поотделно, през опосредстващите променливи злонамерена завист и гняв. Тоест, изследваните лица с по-висок субективен социален статус ще са по-малко склонни да изпитват злонамерена завист и гняв, а от своя страна, това понижаване в

диспозицията към отрицателните емоции ще се свързва с повишено осъзнато благополучие.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$;

Фигура 38. Завист и гняв като медиатори на връзката между субективен социален статус и осъзнато благополучие

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследването на социалните неравенства и тяхната връзка със здравето и благополучието е от изключителна важност, особено в български социокulturни условия. Направеният теоретичен обзор показва, че социалните неравенства са фундаментална черта на социалните животни и могат да бъдат открити на всички етапи на икономическо развитие при хората, тъй като са обусловени в еволюционното развитие и адаптивната стойност, която притежават (Boehm, 1999; Silk, 2007; Smith et al., 2010; Moosa & Ud-Dean, 2011; Markham & Gesquiere, 2017; Global Wealth Report, 2024). Историческият преглед на развитието на социалните неравенства показва, че те преобладаващо следват тенденция към стабилен растеж, която е силно изразена през последните десетилетия (Пикети, 2018; Alfani, 2021; Alfani, Gierok & Schaff, 2022). Сходна е и ситуацията в България, където през последните десетилетия е налице силен ръст на неравенствата, като към момента България е държавата с най-високи неравенства на доходите в Европейския съюз (Hallaert, 2020; Eurostat, 2023). Също така, България е държавата от Европейския съюз, в която респондентите се определят като

най-неудовлетворени от своя живот (Eurostat, 2023). Задълбоченото изучаване на социалните неравенства може би нямаше да е толкова належащо, ако те бяха просто обективно отражение на неравенствата между хората, но те са тясно свързани с редица индивидуални и социални проблеми, като във фокуса на настоящото изследване е връзката им със здравето и благополучието (Уилкинсън & Пикет, 2014). Къде се позиционира човек в социалната йерархия прогнозира и предопределя неговия живот. И макар голяма част от политиките и мерките за справяне с този проблем да го разглеждат през материалистична перспектива, емпиричните данни показват, че обективните индикатори на социалния статус, които обхващат материалните възможности на личността, не са достатъчни, за да се обясни вариацията в здравето и благополучието (Inglehart & Klingemann, 2000; Уилкинсън & Пикет, 2014). В началните етапи на икономическо развитие, когато базовите потребности на личността не са задоволени, повишаването на материалните възможности има ключова роля, но отвъд прага на базовите потребности, действието на социалния статус е силно опосредствано от субективни и когнитивно-афективни механизми (Anand & Ravallion, 1993; Уилкинсън & Пикет, 2014). На този етап, от ключово значение за разбиране на социалните неравенства е субективното възприятие на социалния статус или къде човек смята, че се намира в социалната йерархия. Тази индивидуална интерпретация на индивида включва когнитивна оценка и афективно преживяване на субективните условия, които съпътстват отделната личност в нейната социална и материална среда (Adler et al., 2000; Singh-Manoux et al., 2003).

Резултатите от настоящото дисертационно изследване подкрепят тези заключения и в български социокултурни условия. Емпиричните данни показват, че субективният социален статус е значимо свързан с всички аспекти на благополучието, като тази връзка се запазва и след като статистически се контролира за ефекта на обективните индикатори на социалния статус и социално-демографските променливи. Анализът на обяснената вариация в различните регресионни модели показва, че спрямо всички аспекти на благополучието, с изключение на личностното израстване, субективният социален статус обяснява по-голям процент от вариацията, отколкото обективните индикатори на социалния статус. А тревогите и притесненията относно социалния статус, както и склонността към преживяване на отрицателни емоции, която съпътства ниската позиция в йерархията са основните фактори, които опосредстват тази връзка.

Тези резултати показват важната роля, която личното възприятие на социалния статус има за по-пълното разбиране на връзката между социалните неравенства и благополучието. Анализът на социалните неравенства не трябва да остава ограничен в полето на обективните статусни индикатори, защото те не разкриват възможностите, желанията и целите, които ръководят живота на хората. Прекомерното разчитане на “обективни” индикатори може да представи една изкривена и нереалистична картина на индивидуалния, субективен свят. Резултатите от настоящото дисертационно изследване показват, че обективните индикатори на социалния статус губят своята прогностична роля, когато са съпоставени с индивидуалното, субективно възприятие на социалния статус. Следователно, субективният социален статус трябва да се използва като допълващ инструмент при оценката на социалните неравенства, защото позволява да се обхване индивидуалната, лична страна на феномена, която остава неотразена в обективните индикатори на социалния статус. Това показва, че за по-пълното разбиране на социалните неравенства се налага преосмисляне на проблема и преразглеждането му през друга парадигмална рамка, а именно тази на психологията.

Приложимост на резултатите от дисертационното изследване

Резултатите от настоящото дисертационно изследване спомагат за информиране на адекватни социални и здравни политики за адресиране на социалните неравенства и негативните последици от тях. Също така, резултатите допринасят за доразвиване на теоретичната рамка и методологически апарат по отношение на благополучието.

Доброто познаване на субективните компоненти на социалния статус и тяхното взаимодействие с благополучието позволява адекватно да се адресират факторите, които оказват негативно влияние върху здравето и благополучието. Позицията в обществото не е обективен индекс, който може да бъде изчислен посредством различни индикатори, изведени във от личността. Тя е следствие от индивидуалната интерпретация на индивида и включва когнитивно-афективна оценка на субективните условия, които съпътстват отделната личност в нейната социална и материална среда. Следователно за по-ефективното справяне със социалните неравенства в общества, в които базовите потребности на хората са задоволени, акцентът при създаването на адекватни социални и здравни политики трябва да бъде поставен върху психологическия механизъм, който опосредства негативните ефекти от социалните неравенства.

Също така, резултатите от дисперсионните анализи сочат, че социалната равнопоставеност е по-важна за тези, които имат нисък социален статус, докато

повишаването на социалния статус се свързва с дистанциране от социалната йерархия и социалните сравнения. Това показва, че създаването на адекватни политики за справяне със социалните неравенства трябва да отчита различните нагласи и убеждения спрямо социалния статус, които различните пластове на обществото имат. Иначе съществува риск от социално напрежение в следствие на политиките, което може допълнително да се подклажда и насочва от икономически заинтересовани кръгове, които имат изгода от високите социални неравенства и разслояване в обществото.

Резултатите от настоящото проучване допринасят за информиране на консултативната и терапевтична практика. Социалната позиция е ключова характеристика на личността, но същевременно остава слабо или погрешно разбрана в консултативната и терапевтична практика. Данните показват, че психотерапевтите забелязват статусните различия със своите клиенти и това може да окаже отрицателно влияние върху техните нагласите и работата им (Smith et al., 2011). Също така, терапевтите демонстрират преобладаващо обективно разбиране за социалния статус, разглеждайки го основно през неговата финансова перспектива и пропускайки връзката между финансите и светогледа, ценностите, убежденията и нагласите на техните клиенти (Cook & Lawson, 2016). Когато социалните неравенства и стресът породен от тях се обсъждат активно по време на сесията, по начин, който ги отчита и интегрира в процеса, това води до положителен резултат за клиента (Falconnier & Elkin, 2008; Thompson et al., 2012).

Ограничения на дисертационното изследване

Основните ограничения на настоящото дисертационно изследване са срезовият дизайн на проучването, който не позволява да се правят заключения за причинно-следствената връзка между променливите; самооценъчният характер на използваните инструменти, който разчита на самоотчет от страна на изследваното лице и може да е повлиян от когнитивни изкривявания, социална желателност и други; извадката на изследването, която няма представителен характер и резултатите от нея позволяват само ограничена генерализация.

Насоки за бъдещи изследвания

На първо място, като насока за бъдещи проучвания, бих посочил нуждата, конструирани в дисертационното изследване модели да бъдат тествани в нови извадки, социално-демографският профил, на които да се доближава до

представителност. Също така, подобно разширено изследване е добре да включи скала за социална желателност, която да спомогне за регистрирането на отговори с минимално ниво на защитно или социално желателно отговаряне. Такъв подход ще позволи по-категорично да се потвърдят или отхвърлят емпиричните резултати и заключенията от тях да бъдат генерализирани с по-голяма степен на надеждност.

Друга сфера, в която могат да се насочат бъдещите изследвания, е събирането на допълнителни данни за адаптацията на психометричните инструменти, които са преведени за първи път на български език в настоящото изследване. Тези допълнителни проучвания ще спомогнат да се натрупат категорични данни за валидността на инструментите и да се гарантира тяхната адекватна употреба. Настоящото дисертационно изследване представи предварителни данни за конструктор валидността на всички инструменти, които са използвани за първи път на български език, но има нужда тези резултати да бъдат репликирани в нови извадки, както и да се натрупат данни за конвергентната и дивергентна валидност на инструментите.

НАУЧЕН ПРИНОС НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Научният принос на дисертационния труд може да бъде отчетен на методологическо, емпирично и практическо ниво.

- В теоретичен план са анализирани и систематизирани съвременните научни дискусии по отношение на субективната страна на социалните неравенства и многомерните модели за оценка и оптимизация на благополучието, което обосновава приложената методологическа рамка за изследване на проблематиката. Направена е реконцептуализация на социалния статус, посредством неговите субективни аспекти. Съпоставени са предимствата и ограниченията на различните подходи за оценка на благополучието и е направен опит за интеграцията им в общ конструктор. Предложен е оригинален теоретико-концептуален модел, който да анализира ролята на статусните и афективни променливи във връзката между социалния статус и благополучието.
- Разработена е батерия, комбинираща утвърдени в български социокултурен контекст инструменти и първично адаптирани за целта въпросници за измерване на статусната тревожност, съзнанието за статус, благородна и злонамерена завист, както и осъзнато благополучие.

Резултатите за психометричните показатели на адаптираните въпросници показват добра конструкторна валидност и вътрешна съгласуваност в настоящата извадка. Спрямо инструмента за измерване на осъзнатото благополучие, са представени данни за неговата конвергентна валидност. Данните от проведените психометрични процедури подкрепят използването на тези скали като надеждни и валидни инструменти в българската изследователска практика.

- Резултатите от реализираното емпирично изследване обогатяват наличните изследователски постижения в български социокултурни условия, разкривайки ключовата роля, която субективният социален статус има спрямо благополучието. Роля, чийто ефект се запазва и след като статистически се контролира за влиянието на обективните индикатори на социалния статус. Също така се анализират опосредстващите ефекти на статусната тревожност, компонентите на съзнанието за статус, завистта и гнева във връзката между субективния социален статус и благополучието. Анализираният теоретико-концептуален модел на взаимодействия представя нов задълбочен поглед върху изследваните феномени.
- Реализираното изследване обогатява емпиричните познания за диференциращата роля на социодемографските характеристики спрямо субективния социален статус, нагласите спрямо социалната йерархия и социалния статус, завистта, гнева и благополучието.
- Изведените заключения допринасят за информиране на адекватни социални и здравни политики за адресиране на социалните неравенства и негативните последици от тях, както и спомагат за подобряване на консултативната и терапевтична практика.

СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИ

По темата на дисертацията:

Христов, С. (2022). Субективен социален статус и здраве – медиаторната роля на тъгата и тревожността. *Годишник на Софийския университет “Св. Климент Охридски”, книга Психология*, 112(1), 170-191.

Hristov, S. (2023). Subjective Social Status, Self-perceived Health and Life Satisfaction – The Mediating Effect of Negative Emotions. *Current Challenges in Psychological Science – Conference Proceedings*, 18, 36-51.

Христов, С. (2023). Социални неравенства - етологични предпоставки и историческо развитие. *Докторантски четения*, 6/2022, 257-279.

Петров, Д. & Христов, С. (2024). Статусна тревожност, съзнание за статус и психично благополучие. *Сборник с доклади от X Юбилеен международен конгрес по психология – Предизвикателствата пред модерната психология*, 4, 1370-1381.

Христов, С. & Петров, Д. (под печат). Прогностичната роля на субективния социален статус спрямо благополучието. *Психологически аспекти на здравните неравенства и качеството на живот*.

Извън темата на дисертацията:

Христов, С. (2021). Стрес и миопия. *Сборник доклади от Национална научно-практическа конференция по психология – теория и практика*, 244-255.

Петров, Д. & Христов, С. (2022). Личностни и социално-демографски аспекти на нагласите към наказанията. *Психологията – традиция и съвременност. Сборник научни доклади от юбилейна конференция на СУ “Св. Климент Охридски”*, 77-86.

УЧАСТИЕ В НАУЧНИ ФОРУМИ

- Национална научно-практическа конференция по психология: теория и практика – Варна, 2021 г.
 - Тема на доклада: Стрес и миопия
- Психологията - традиция и съвременност – София, 2022 г.
 - Тема на доклада: Личностни и социално-демографски аспекти на нагласите към наказанията – съвместно с доц. д-р Даниел Петров
- XIII Национална школа за докторанти и млади изследователи в социалните науки – София, 2022 г.
 - Тема на доклада: Субективен социален статус - индивидуалното възприятие на позицията в социалната йерархия
- Трети интердисциплинарен докторантски форум – Кюстендил, 2022 г.
 - Тема на доклада: Субективният социален статус като предиктор на здравето в България
- XVIII International Conference - Days of Applied Psychology – Ниш, 2022 г.
 - Тема на доклада: Subjective Social Status and Health - The Mediating Role of Negative Emotions
- Докторантски четения - Новата (не)нормалност – София, 2022.
 - Тема на доклада: Социални неравенства - етологични предпоставки и исторически развитие
- X Юбилеен международен конгрес по психология - София, 2023.
 - Тема на доклада: Статусна тревожност, съзнание за статус и психично благополучие - съвместно с доц. д-р Даниел Петров